

PŘEKLADATELSKÉ A EDITORSKÉ DÍLO MAXIMA PLANÚDA (KOL. 1255–1305) V KONTEXTU RANÉHO PALAIOLOGOVSKÉHO OBDOBÍ¹

Marcel Martin

Ve výčtu osobností, které zásadním způsobem ovlivnily recepci latinského písemnictví v kulturním prostředí pozdní Byzance, nemůžeme opomenout jméno polyhistora, spisovatele a překladatele Maxima Planúda z Nikomédie (Μάξιμος Πλανούδης, Manuel, kol. 1255–1305). Vedle Planúdových rozličných aktivit – ať již se jednalo o oblast matematiky, astronomie, historické geografie, teologie či původní literární tvorby – zaujímá význačné místo jeho činnost na poli filologie, gramatiky a překladatelství z latinského jazyka do řeckého. Právě těmto oblastem se budeme v našem příspěvku věnovat primárně.

Maximos Planúdés je vnímán jako učenec-samouk, přičemž jistou roli pedagoga mohl sehrát Geórgios z Kypru (Grégorios, 1241–1290).² Z hlediska získání na svou dobu neobyčejně hlubokých znalostí latinského jazyka se předpokládá Planúdův úzký kontakt s dominikánským klášteřem sídlícím v janovské Galatě/Peře, rozprostírající se – viděno z Konstantinopole – na protějším břehu přes Zlatý roh. Zde založili dominikáni svůj klášter roku 1233.³ Jak dobře uvedl britský klasický filolog a byzantolog Nigel Guy Wilson (nar. 1935), co se týče získání Planúdových znalostí latinského jazyka, do úvahy rovněž přichází klášter Akataleptos (dnešní Kalenderhane Džámi), kde do roku 1261 žili františkáni a kde později (od roku 1283) působil Pla-

¹ Článek vznikl v rámci projektu GAČR č. 15–06802S Renesanční filozofie a věda. Děkuji za podnětné připomínky všech tří anonymních recenzentů.

² CONSTANTINIDES, Costas N.: *Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries (1204–ca. 1310)*. Nicosia 1982, s. 38, 42, 43–44; RUNCIMAN, Steven: *The Last Byzantine Renaissance*. Cambridge 1970, s. 59.

³ FODOR, Nóra: *Die Übersetzungen lateinischer Autoren durch M. Planudes*. Heidelberg 2004, s. 32, pozn. 87. Janovany byla kolonie nazývána Galata; Byzantinci žijící v hlavním městě ji nazývali Pera či Peyre – z řeckého πέπav („na druhé straně“). O působení dominikánů v Galatě/Peře viz NICOL, Donald M.: *Church and Society in the Last Centuries of Byzantium*. Cambridge 1979, s. 78–79, pozn. 34; KIANKA, Frances: *Demetrius Cydones and Thomas Aquinas*. Byzantion, tome 52, 1982, s. 269, pozn. 17; SCHREINER, Peter, *Konstantinopol: dějiny a archeologie*. Přeložil Vlastimil DRBAL. Červený Kostelec 2012, s. 146, pozn. 46.

núdes jako pedagog.⁴ Pokud tedy Planúdes nepřišel do přímého styku s dominikány či františkány v době svého dospívání, lze s jistotou předpokládat, že některé z latinských knih, které mladému učenci mohly přijít vhod, se vyskytovaly v rukopisných sbírkách těchto klášterů.⁵ Na základě marginálních scholií ke sbírce hexametrické poezie psaných Planúdovou rukou (obsažených v rukopise Laur. 32.16) můžeme soudit, že mladý učenec si osvojil značné znalosti latinského jazyka již mezi lety 1280 až 1283.⁶ Vznik Planúdovy řecké verze Augustinova spisu *De trinitate* je kladen do období kolem roku 1283,⁷ přičemž první části převodu vznikly dokonce již v září v roce 1280.⁸ Přestože neznáme jméno žádného Planúdova lektora latiny, ani profesora na vyšším stupni konstantinopolských studií, lze usuzovat, že jistou roli v tomto směru možná sehrála právě osoba výše zmíněného Geórgia z Kypru, jenž své znalosti latiny získal na rodném ostrově (v Nikósii), který spadal pod latinskou křižáckou správu.⁹ Zároveň je nutné vzít v potaz, že Geórgios z Kypru měl rovněž jisté znalosti platónské a aristoteléské filosofie, matematiky a attického řečnictví, což mohlo v souhrnu inspirativně ovlivnit Planúdovo intelektuální zrání.¹⁰

⁴ WILSON, Nigel Guy: *Scholars of Byzantium* (dále jen *Scholars*). London 1996 (rev. ed.), s. 231.

⁵ Srov. FODOR, N.: c. d., s. 15, pozn. 9.

⁶ Tj. před vznikem korpusu Laur. 32.16, který kromě Planúdových scholií, obsahoval díla Hésiodova, Theokritova, Nonna z Panopole a Tryfiodóra; viz CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 42. Manuskript Laur. 32.16 později získal konstantinopolský učitel Ióánnēs Chrysoloras (kol. 1360–1422), synovec věhlasného učenice, diplomata a pedagoga Manuēla Chrysolora (asi 1353–1415), zakladatele řeckých studií v italském humanistickém prostředí na přelomu 14. a 15. století. Italský humanista Francesco Filelfo z Tolentina (1398–1481) tento rukopis zakoupil (někdy na přelomu let 1423/1424) od své tchyně Manfrediny Dorie, vdovy po Ióannu Chrysolorovi, a spolu s mnohými jinými rukopisy jej roku 1427 převezl do Itálie; viz CATALDI PALAU, Annaclara: *I colleghi di Giorgio Baiophoros: Stefano di Medea, Giorgio Crisococca, Leon Atrapas*. In: id., *Studies in Greek Manuscripts*, Spoleto 2008, s. 319.

⁷ Paul Tannery (1843–1904) v této souvislosti uvažoval o Planúdově studiu latiny v klášteře Akataleptos v letech 1283 až 1296. Francouzský byzantolog a historik vědy soudil, že Planúdes vstoupil do tohoto kláštera v roce 1283, tj. v téže roce, kdy klášter opustil Geórgios z Kypru, jenž byl zvolen konstantinopolským patriarchou; viz PERÉZ-MARTÍN, Inmaculada: *Le conflit de l'Union des Eglises (1274) et son reflet dans l'enseignement supérieur de Constantinople* (dále jen *Le conflit*). Byzantinoslavica, LVI, 1995, 2, s. 421, pozn. 66.

⁸ RYDER, Judith R.: *The Career and Writings of Demetrius Kydones: A Study of Fourteenth-Century Byzantine Politics, Religion and Society*. Leiden – Boston 2010, s. 20, pozn. 97.

⁹ CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 44. K jiným hypotézám, které souvisejí s Planúdovými latinskými studii viz BRAZINSKI, Paul: *Maximus Planudes and Boethius' Byzantine Reception: Βίος Βοηθίου*. International Journal of History Studies, vol. 7, 2015, issue 2, s. 3; WILSON, N. G.: *Scholars*, s. 231.

¹⁰ WILSON, N. G.: tamtéž, s. 223; CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 46–47; FRYDE, Edmund: *The Early Palaeologan Renaissance (1261–c. 1360)*. Leiden – Boston – Köln 2000, s. 87, 308, 314.

Pozastavme se na okamžik u okruhu mladých vzdělanců soustřeďujících se kolem osoby Geórgia z Kypru, jenž působil v Konstantinopoli jako profesor zhruba od roku 1273.¹¹ Jiným studentem Geórgia z Kypru (předpokládáme-li správně, že Planúdés *opravdu* patřil k jeho žákům) byl Kónstantinos Akropolités, syn významného historika a státníka Geórgia Akropolita (1217–1282). K tomuto intelektuálnímu kroužku dále patřil teolog Nikéforos Chúmnos (kol. 1250–1327),¹² budoucí patriarcha Ióánnés Glykys (zastával úřad patriarchy jako Ióánnés XIII. v letech 1315–1319) či Theodóros Muzalon, budoucí velký *logothet* a *protovestarios*. Nalézáme zde rovněž Theodóru Kantakuzénu Raulainu (kol. 1240–1300), neteř císaře Michaéla VIII. Palaiologa, u níž Geórgios z Kypru podněcoval zájem o klasickou literaturu a zapůjčoval ji rukopisy.¹³ Planúdés udržoval s Theodórou Kantakuzénou přátelský vztah po dobu mnoha let. I z těchto relací lze předpokládat, že v tomto okruhu kolem osoby polyhistora Geórgia z Kypru se pohyboval i mladý Planúdés.¹⁴

Manuél Planúdés záhy po dosažení vyššího vzdělání světské povahy získal významné místo ve státní sféře. Působil jako písař při císařském dvoře, jak je doloženo z dopisu adrianopolskému biskupovi Theoktisovi, jenž je datován rokem 1283.¹⁵ Z dochovaných písemných pramenů není zcela jasný Planúdův postoj k soudobé kontroverzní unijní otázce. Jeho řecký převod Augustinova díla *De trinitate* – který vznikl v době pro-latinské oficiální politiky (jak bylo uvedeno výše, první stránky řecké verze vznikly v roce 1280) – podporuje hypotézu, že Planúdés byl v tomto období spíše stoupencem snah Michaéla VIII. Palaiologa (vládl v letech 1259–1282).¹⁶ Augustinovo *opus magnum* poskytuje teologický základ dogmatu o Trojici a původu Ducha Svatého skrze Boha a Syna (*filioque*). Fundamentální rozdíly mezi římskokatolickou a řeckou ortodoxní církví, které měla Lyonská synoda (1274) za cíl překlenout, se zakládaly na odlišných koncepcích pojmání božské Tro-

¹¹ FRYDE, E.: tamtéž, s. 187.

¹² Tamtéž, s. 314.

¹³ Tamtéž, s. 188, 314. K osobě Theodóry Kantakuzény Raulainy viz NICOL, Donald M.: *The Last Centuries of Byzantium, 1261–1453*. New York 1972, s. 163–164, pozn. 21.

¹⁴ Vliv Geórgia z Kypru se šířil i po jeho smrti a je možné jej vystopovat i v pozdní fázi palaiologovského období, např. u Geórgia Scholaria (Geórgios Kurtesés, pozdější konstantinopolský patriarcha Gennadios II., asi 1405–1472), jenž se o něm zmiňuje jako o velkém teologovi, filosofovi, matematikovi a rétorovi; viz CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 47.

¹⁵ FODOR, N.: c. d., s. 17; BRAZINSKI, P.: c. d., s. 2, pozn. 12. K dalším dokladům Planúdova působení ve státní sféře při císařském dvoře viz PERÉZ-MARTÍN, I.: *Le conflit*, s. 419–420.

¹⁶ FRYDE, E.: c. d., s. 261–262. Není písemně doloženo, že by byzantský učenec otevřeně vystoupil během vlády tohoto císaře proti závěrům Lyonské synody uzavřené v roce 1274; viz FODOR, N.: tamtéž, s. 66.

jice.¹⁷ Řecká verze Augustinova spisu, která představuje pozoruhodný překladatelský počín, si později získala oblibu v kroužku učenců inklinujících k latinské teologii ve 2. polovině 14. století, jmenovitě u Démétria Kydóna (kol. 1324–1397), jeho bratra Prochora (1330–1368) a u Démétriových žáků. Ve své době však byl Planúdův převod velmi izolovaným jevem a jako takový neměl bezprostřední vliv na byzantskou soudobou teologii.¹⁸ Tato skutečnost nás nijak nepřekvapí, přihlédneme-li k celkovému politicko-církevnímu nastavení tehdejší společnosti.

Po smrti Michaéla VIII. v roce 1282 dochází k výrazné proměně politické orientace, kdy Andronikos II. Palaiologos (vládl v letech 1282–1328) záhy po svém nástupu začíná prosazovat zcela odlišnou politiku nežli jeho předchůdce. Do čela konstantinopolského patriarchátu byl v březnu roku 1283 jmenován Geórgios z Kypru (zastával úřad patriarchy jako Grégorios II. z Kypru v letech 1283–1289), jenž ostře vystupoval proti obsazení *filioque* ve vyznání víry (*filioque* = „i ze Syna“, tj. zda Duch svatý vychází z Otce „a ze Syna“ či „skrze Syna“). Tato tendence je potvrzena na synodě konané v Blachernském paláci v roce 1285. Zhruba v tomto období Manuél Planúdés vstupuje do mnišského stavu a přijímá jméno Maximos.¹⁹ Stalo se tak pravděpodobně v klášteře Akataleptos. Nicméně místo ani datum nejsou dostatečně písemně doloženy. Jak bylo výše zmíněno (viz pozn. 7), francouzský historik Paul Tannery pro Planúdův vstup do kláštera Akataleptos uvádí rok 1283, tj. bezprostředně po změně politické orientace a po uvolnění učitelské pozice v tomto klášteře po zvolení Geórgia z Kypru konstantinopolským patriarchou.²⁰ Polský byzantolog Oktawiusz Jurewicz (1926–2016) v této souvislosti uvádí rok 1285, přičemž zmiňuje rovněž klášter Akataleptos.²¹ Kóstas N. Kónstantinídés (nar. 1949) je v této věci mnohem opatrnější: klade Planúdův odchod ze státních služeb do kláštera do období mezi lety 1283 až 1292, přičemž přímo neuvádí, o jaký klášter se konkrétně jednalo. Nicméně hypoteticky připouští klášter Pěti Svatých na hoře Auxentios v Bythýnii, kde Planúdés působil jako *hegumenos*, tj. jako duchovní správce kláštera, který měl

¹⁷ FRYDE, E.: tamtéž, s. 262. Více o Lyonském koncilu viz např. GEANAKOPOLOS, Deno John: *Interaction of the "Sibling" Byzantine and Western Cultures in the Middle Ages and Italian Renaissance (330–1600)* (dále jen *Interaction*). New Haven – London 1976, s. 156–170; RUNCIMAN, S.: c. d., s. 39–40.

¹⁸ MEYENDORFF, John: *Theology in the Thirteenth Century: Methodological Contrast*. In: CHRYSOSTOMIDES, Julian (ed.): *Kathēgētria: Essays Presented to Joan Hussey for her 80th Birthday*. Camberley 1988, s. 399.

¹⁹ HROCHOVÁ, Věra: *Maximos PLANUDÉS*. In: *Slovník spisovatelů. Řecko: antická, byzantská a novořecká literatura* (dále jen *Slovník spisovatelů. Řecko*). Praha 1975, s. 483.

²⁰ WILSON, N. G.: *Scholars*, s. 231.

²¹ JUREWICZ, Oktawiusz: *Historia literatury bizantyńskieij: zarys*. Wrocław 2007, s. 278.

na starosti i otázky spjaté s hospodařením instituce.²² Do úvahy též přichází konstantinopolský klášter Chóra, protože zde Planúdes pravděpodobně ještě před svým vstupem do mnišského stavu působil jako učitel.²³

Planúdův odchod z politického a církevního života a následné uchýlení se za klášterními zdmi mělo jasný záměr: oddání se zcela studiu. Lze též předpokládat, že došlo i k Planúdovu názorovému obratu (pokud se nejednalo o *coming out* po změně politických poměrů v říši), který mu později vyčte Démétrios Kydonés, jenž tvrdil, že ze stoupence unijní politiky se stal z obavy před pronásledováním ze strany proti-unijních zelótů přívržencem proti-unijní politiky.²⁴ Planúdes opravdu mění ideovou orientaci svých teologických aktivit a píše spisy namířené proti římskokatolickému začlenění klauzule *filioque* do vyznání víry. Mnich Maximos Planúdes se tak zapojil do soudobých religiozních polemik řecké ortodoxní církve s římskou katolickou církví. Napsal v tomto duchu spisy: *Kapitoly (Kefalaia)*, *Logos peri pisteos (Pojednání o víře)*, čtyři *Sylogismy (Syllogismoi)*, dále enkómion na Petra a Pavla (vzniklo před rokem 1283),²⁵ liturgické písně a modlitby. Planúdův traktát o původu Svatého Ducha (podobně jako stejně zaměřený text jeho žáka Manuéla Moschopula) byl záhy napaden ze strany přesvědčeného unionisty Geórgia Metochita (1250–1328). Planúdova původní díla mohla být pro tehdejší byzantské teology vhodnou prolegomenou k latinské patristice. Co se týče Planúdových překladů latinských teologických děl, dříve se předpokládalo, že dokonce přeložil *Summu theologickou (Summa theologiae)* Tomáše Akvinského.²⁶ V současné době však nemáme žádné hodnověrné důkazy, že by tomu tak skutečně bylo. Nicméně moderní bádání se přiklání k názoru, že byzantský učenec vytvořil řeckou verzi Akvinského spisu *Expositio in symbolum apostolorum*.²⁷ Jiným dílem religiozní povahy, které Planúdes přeložil z latiny do řečtiny, byl anonymní (Pseudo-Cyprianův) traktát

²² BRAZINSKI, P.: c. d., s. 6.

²³ CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 68; WILSON, N. G.: *Scholars*, s. 231. pozn. 7. Nutno poznamenat, že tento taktický tah stáhnutí se z vysoké politické sféry do kláštera při změně politické situace byl poměrně častým jevem mezi byzantskými učiteli, politiky či církevními hodnostáři. Za všechny jmenujme životní osudy polyhistora Michaéla Psella (1018–1078 nebo 1096/7), právníka a církevního spisovatele Ióanna Xifilina (kol. 1010–1075) či osud císaře a historika své doby Ióanna VI. Kantakuzéna (Joasaf, asi 1292–1383, vládl v letech 1347–1354).

²⁴ CONSTANTINIDES, C. N.: tamtéž, s. 67; FRYDE, E.: c. d., s. 262.

²⁵ FRYDE, E.: tamtéž, s. 263.

²⁶ TATAKIS, Basile: *Byzantine Philosophy*. Translated with introduction by Nicholas J. MOUTAFAKIS. Indianapolis – Cambridge 2003, s. 198.

²⁷ CESSARIO, Romanus: *A Short History of Thomism*. Washington, D.C. 2003, s. 57.

De duodecim abusivis saeculi řadí se k augustinovské tradici.²⁸ Stalo se tak bezesporu ještě za panování Michaéla VIII.²⁹ Byzantský učenec s největší pravděpodobností v tomto období rovněž vytvořil řecké verze latinských děl portugalského filosofa a lékaře Petra Hispana (Pedro Julião, mezi 1205 až 1220–1277, pozdějšího papeže Jana XXI., zastával úřad v letech 1276–1277).³⁰ Planúdovy překlady teologických děl souvisely s církevní a politickou atmosférou po Lyonském sněmu v roce 1274 a mohly být též později požadovány ze strany císaře Andronika II. Palaiologa ve vztahu k uskutečnění synody, jež se konala v Blachernském paláci v roce 1285 a na níž byla zevrubně projednávána problematická otázka *filioque*.

Přes Planúdovo zaměření na výše zmíněné spisy religiozní povahy a přes jeho mnišské zasvěcení jádro jeho překladatelských zájmů představují antičtí římstí autoři zlatého (80 př. n. l.–14 n. l.) a stříbrného období (14–117) s přesahy v případech Boëthiově (kol. 477– 525) a Macrobiově (kol. 385–kol. 430) do období pozdní antiky.

Obraťme nyní pozornost k Planúdovu překladu sbírky výroků a poučení moralistního rázu připisované Catonovi Censoriovi (234 př. n. l.–149 př. n. l.), jež nese název *Disticha* (*Dvojverší*; též *Disticha Catonis* – *Catonova dvojverší*; *Dicta Catonis*). Tento soubor lidových poučení morální povahy pochází od neznámého autora 3. či 4. století n. l.³¹ Vhodněji by se tedy mělo hovořit o sbírce sentencí Pseudo-Catona. Přičteme-li k tomu skutečnost, že později – rovněž v období pozdní antiky – byla *Disticha* doplněna o *Monosticha* (*Jednoverší*), jež jsou na vyšší myšlenkové a formální úrovni, u nichž však není prokázáno autorství, je tato námitka dvakrát oprávněná.

Výrokům slavných autorů (literátů, mnichů, svatých Otců) se dostávalo v kulturním kontextu Byzance velké úcty a byly velmi pečlivě sestavovány. V byzantské literární tradici byla velmi oblíbená *Florilegia*, sbírky výroků antických autorů, např. Theogéna či Pseudo-Fokylida. Catonova osoba byla v Byzanci (podobně jako tomu bylo v latinském prostředí) reflektována jako ideál morálně zásadového státníka. K vytvoření této idealizované představy přispěla díla antických historiografů: Polybia z Megalopole, Dionýsia z Halikarnassu, Dióna Kassia a Appiána. Catonův obraz doplnil především Plútár-

²⁸ FISHER, Elizabeth A.: *Planoudes, Holobolos and the Motivation for Translation*. Greek, Roman, and Byzantine Studies, 43, 2002/2003, no. 1, s. 79, pozn. 5 a 6.

²⁹ FODOR, N.: c. d., s. 16.

³⁰ GEANAKOPOLOS, D. J.: *Interaction*, s. 110–111.

³¹ MOUCHOVÁ, Bohumila – VIDMANOVÁ, Anežka: *DISTICHA CATONIS* (*Catonova dvojverší*). In: Slovník latinských spisovatelů. Praha 1984, s. 222.

chův portrét v *Bioi parallēloi* (*Srovnávací životopisy, Životopisy slavných Řeků a Římanů*), jež byly v Byzanci velmi populárními. Mozaiku byzantské recepce římského státníka doplnila v 11. století excerpta právníka Ióanna Xifilina, učence pozdního období tzv. makedonské renesance. S Catonovou osobou jako vzorem ideálního státníka se setkáváme v historiografickém díle Xifilinova současníka Michaéla Psella. Z jisté rafinované narážky, kterou nacházíme u Ióanna Tzetzta (kol. 1110–1186), lze soudit, že tento básník sám sebe pojímal jako reinkarnaci slovuťného římského státníka.³²

Planúdés v podstatě přeložil *Disticha* dvakrát. Jedna z verzí je obsažena v rukopise Mon. gr. 551.³³ Jeho řecká verze je jazykově založena na puristické attické variantě řečtiny, přičemž zpřístupnil tuto středověkou latinskou povinnou četbu byzantskému čtenáři pomocí výkladových modifikací odrážejících řeckou (nikoliv latinskou) tradici, jež měly za cíl usnadnit pochopení textu.³⁴ Popularita řeckého překladu je doložena poměrně vysokým počtem dochovaných rukopisů ze 13. a 14. století, v nichž byl Catonův text doprovázen kritickými poznámkami, např. scholia obsažená v rukopise Athous Monasterii τῷ Διονυσίῳ 194, jejichž autorem byl Neofytos Monachos (rukopis vznikl mezi lety 1341–1348) či scholia v rukopise Marc. gr. 83, jenž vznikl před rokem 1327.³⁵ Planúdova řecká verze Catonových *Dvojverší* zanechala stopu v díle významného polyhistora Theodóra Metochita (1270–1332), a to konkrétně v předmluvě k jeho nejvýznamnějšímu spisu, sbírce 120 esejů *Hypomnēmatismoí kai seméiōseis gnōmikai* (*Miscellanea philosophica et historica, Rozmanitosti filosofické a historické*), kde tento autor zdůrazňuje význam Catonovy sbírky nikoliv pouze z pohledu gramatického učiva a předloh pro výuku rétoriky, nýbrž klade důraz též na skutečnost, že odkaz římského občana je vhodným vzorem k následování v rámci morální výchovy.³⁶ Manuél Gabalas (1271/1272–† před 1359) a Makarios Chrysokefalos (1300–1382) zahrnuli Planúdův překlad *Disticha Catonis* do svých vlastních spisů.³⁷ V pozdějších obdobích nacházíme zmínky o Catonovi např. v anonymním veršovaném milostném románu *Iberios a Margaróna* (14. století) či v díle básníka 2. poloviny 15. století Manuěla Georgilla Limenita.³⁸

³² FODOR, N.: c. d., s. 213–214.

³³ Tamtéž, s. 215.

³⁴ Tamtéž, s. 232.

³⁵ Tamtéž, s. 220.

³⁶ Tamtéž, s. 214.

³⁷ Tamtéž, s. 88.

³⁸ Tamtéž, s. 214.

Řecký překlad Catonových *Dvojverší* se stal – stejně jako tomu bylo v prostředí středověkého latinského Západu – základní školní pomůckou, vhodnou k memorování.³⁹ Morfologie, syntax a slovní zásoba sbírky ponaučení přístupnou formou prověřily gramatické znalosti žáků a zároveň tento soubor s ohledem na snadnou zapamatovatelnost morálních rad pomáhal budovat osobní etický kodex studentů. V rukopisech 15. století řecká verze *Disticha Catonis* doprovází Planúdův překlad Donatova gramatického textu *Ars minor* (*Malá gramatika*).⁴⁰ Překlad Catonových *Disticha* spolu s částmi Planúdovy antologie epigramů byly později zahrnuty do řeckých učebnic, jež se nazývaly *mathémataria*. Tyto učební texty byly hojně využívány ještě v době pod tureckou nadvládou.⁴¹ Planúdova řecká verze *Disticha Catonis* byla prvně vydána tiskem v roce 1495 v Benátkách u Alda Manuzia (kol. 1452–1515). Jedná se tak o jeden z prvních spisů v řečtině, které byly publikovány v Manuziově nakladatelství.

Na řecký převod *Disticha Catonis* Planúdés navázal překladem Cicero-
nova dialogického dílka *Cato maior de senectute* (*Cato Starší o stáří*), v němž autor vyzdvihuje přednosti stáří. Cicero patřil v byzantské intelektuální tradici k jedné z nejznámějších postav antického Říma. Jeho filosofický odkaz a morální hodnoty byly šířeny v byzantském intelektuálním prostředí rovněž díky Plútarchovým *Životopisům slavných Řeků a Římanů*. Plútarchos Cicero-
na vnímal jako pendant k Démostenovi. Jiným Ciceronovým spisem, který se rozhodl Planúdés přeložit, bylo dílo *Somnium Scipionis* (*Scipionův sen*).⁴² Jedná se o epilóg (poslední VI. knihu) politicko-filosofického Ciceronova spisu *De re publica* (*O státě*), v němž se římský autor snažil o provázání řeckých politických idejí s římskou tradicí představ o konstituci státu. Ideové paralely ke *Scipionovu snu* je možné hledat v mýtu o Erovi obsaženém v Platónově *Ústavě*; dialogu, který byl pro Cicero-
na při psaní díla *De re publica* (společně s Platónovými *Zákony*) hlavním inspirativním vzorem.⁴³ Základním poselstvím *Scipionova snu* je idea, že „skutečnou odměnou pro toho, kdo se zaslouží o blaho spoluobčanů, není pomíjivá sláva, nýbrž blažená nesmrtelnost; k tomu je zapotřebí odpoutat mysl o pozemských marnostech, vzhlížet k vyšším cílům a pěstovat ctnost, která nespočítá jen v rozvíjení intelektuálních

³⁹ WILSON, N. G.: *Scholars*, s. 230.

⁴⁰ FISHER, E. A.: *c. d.*, s. 82–83.

⁴¹ FODOR, N.: *c. d.*, s. 89.

⁴² Planúdova řecká verze viz Marcus Tullius CICERO: *Scipionův sen*, do řečtiny přeložil MAXIMOS PLANUDES, do češtiny přeložil Petr BŘEZINA. Srní 2008, s. 40–67. (Souběžný text v latině, řečtině a češtině.)

⁴³ FRYDE, E.: *c. d.*, s. 258.

schopností a mravního vědomí, nýbrž také v jejich naplnění skrze skutky⁴⁴. Hlavní osoba spisu P. Cornelius Scipio Aemilianus (189–129 př. n. l), dobyvatel Kartága, je ve snu v dialogu se svými zesnulými předky obeznámen s kosmologickými představami, jež jsou kombinací Platónovy a Aristotelovy nauky a jež představují ideový rámec meditace nad krátkostí a pomíjivostí lidského života, jenž by měl být založen na spravedlivém a ctnostném jednání vůči druhým.⁴⁵

Na *Scipionův sen* Planúdés překladatelsky navázal převodem Macrobiova díla *Comentarii in somnium Scipionis* (*Komentář k Scipionovu snu*), které obsahuje rozsáhlé úryvky z Ciceronova spisu (představují zhruba dvě třetiny textu *Scipionovu snu*).⁴⁶ Obě tato díla se v latinském prostředí šířila společně, přičemž celý Ciceronův dialog *O státě* se někdy na konci antiky ztratil.⁴⁷ Macrobiovo dílo, jež požívalo v prostředí latinského Západu nesmírné popularity, padlo v kontextu rané palaiologovské renesance na živnou půdu. Téma filosofických dialogů se koncentruje na problematiku pythagorejské aritmetiky, na otázku novoplatónské trojice (*deus, mens, animus*) a na objasnění sestupu duše z hlediska novoplatónského učení. Dílo dále přináší exkurzy do oblasti astronomie a geografie, přičemž kosmologické představy jsou založeny z velké části na Platónových dialozích *Tímaios* a *Faidros*⁴⁸ a na Porfyriově komentáři k *Tímaiovi*. Macrobiovou snahou je harmonické provázání Platónova učení s Ciceronovými myšlenkami v novoplatónském duchu. Toto tématické zaměření dobře korespondovalo s filosofickou atmosférou nikájského exilového období a s rozvojem byzantské přírodní filosofie po roce 1261. O životnosti platónských (resp. novoplatónských) ideí svědčí rukopisná tradice. Rukopis Laur. 87.3, obsahující korpus Plótína, byl vytvořen bezesporu v palaiologovském období. Nejranější dochovaný kodex Paris gr. 1813, zahrnující Proklovo dílo *Eis tén Platónos theologia* (*Theologia Platonica, K Platónově teologii*), byl vytvořen v 13. století a rukopisy Vat. gr. 237 a Marc. gr. 678, obsahující *Theologiké stoichéiosis* (*Stoichéiosis theologiké, Elementa theologiae, Základy teologie*) byly vyhotoveny v 13. nebo na počátku 14. století.⁴⁹ Kompendia z děl antických filosofů novoplatónské orientace

⁴⁴ BŘEZINA, Petr: *Předmluva*, in: tamtéž, s. 11.

⁴⁵ FRYDE, E.: c. d., s. 258.

⁴⁶ BŘEZINA, Petr: *Předmluva*, in: tamtéž, s. 11.

⁴⁷ Tamtéž. Dialog byl znovuobjeven až na počátku 19. století, kdy jej Angelo Mai, prefekt Vatikánské knihovny, objevil pod Augustinovým komentářem k žalmům jiný text, který byl psán ve 4. století; viz tamtéž, s. 13.

⁴⁸ FODOR, N.: c. d., s. 186.

⁴⁹ Tamtéž, s. 181.

(Aristoxenos, Porfýrios, Kleonidés, Ptolemaios a Theón ze Smyrny) vytvořili v čase rané palaiologovské renesance byzantští učenci Geórgios Pachymerés (1242–1310), Manuél Bryennios (kol. 1275–1340) a Theodóros Meliteniotés (kol. 1320–1393).⁵⁰ V tomto intelektuálním prostředí se Planúdvův překlad Macrobiova díla (připočteme-li jeho didaktické přednosti) jistě dobře adaptoval. O rukopisech, které zahrnovaly Platónovy dialogy a na nichž se Planúdés podílel jako kopista, pohovoříme níže na příslušném místě. Planúdova řecká verze Macrobia se stane velmi populární ve 14. a 15. století rovněž v humanistickém prostředí latinské Evropy.⁵¹ Petrarkův přítel, byzantský diplomat působící v Itálii, Nikolaos Sigéros (Sigerios, Syger, † 1357), vlastnil rukopis Monac. gr. 439, který obsahoval Planúdvu řeckou verzi Macrobia. Planúdvův text Sigéros porovnal s původním latinským zněním a připsal na okraj stránek své vlastní řecké korektury, týkající se jazykových nuancí.⁵² V pozdějších dobách Planúdova řecká verze Macrobiova *Komentáře* postupně upadala v zapomnění na rozdíl od řeckého převodu Ciceronova *Scipionova snu*, jenž byl vydán tiskem jako jeden z prvních řeckých spisů v roce 1507.⁵³

Planúdés vytvořil řeckou verzi Boëthiova spisu *De consolazione philosophiae* (*Filosofie utěšitelka*) a pravděpodobně také *De dialectica* od téhož autora. Řecký převod *De consolazione philosophiae* vznikl před rokem 1296.⁵⁴ Enormní popularitu dialogu *De consolazione philosophiae* v latinském středověkém prostředí lze přičíst originální Boëthiově syntéze antického etického postoje (spolu s učením o duši, o kosmu, o možnostech a úskalích lidského poznání) s křesťanským světovým názorem. Svou roli zde jistě hrála jazyková přístupnost, promyšlená kompozice a stylistická úroveň posledního spisu pozdně-antického filosofa.

Boëthiova díla nebyla v Byzanci zcela neznáma. Kolem roku 1267 teolog a rétor Manuél (Maximos) Holobolos (kol. 1245–1310/14) vytvořil řecké verze Boëthiových spisů z oblasti logiky: *De differentiis topicis* (opatřen Holobolovým komentářem) a *De hypothetis syllogismis*.⁵⁵ V předmluvě ke svým

⁵⁰ Tamtéž.

⁵¹ Vat. gr. 116 (olim 1006), 14. století; Paris. gr. 1000, 14. století; Marc. gr. Z 508, 14.–15. století; Vat. gr. 115 (olim 1070), 14.–15. století; Monac. gr. 495, 14.–15. století; Paris suppl. gr. 1101, 14. století; viz tamtéž, s. 195, pozn. 54.

⁵² FODOR, N.: c. d., s. 194–195.

⁵³ Tamtéž, s. 195.

⁵⁴ FRYDE, E.: c. d., s. 259; RYDER, J. R.: c. d., s. 25, pozn. 124.

⁵⁵ Uvažuje se o rozmezí mezi lety 1265 až 1268 na základě rukopisu Vat. gr. 207, jenž oba texty obsahoval; viz FISHER, E. A.: c. d., s. 80; FODOR, N.: c. d., s. 37, 199. Kde Holobolos získal své znalosti latinského jazyka, není známo. Později byl v kontaktu s příslušníky františkánského a dominikánského řádu, jmenovitě s dominikánem Simonem z Konstantinopole, jehož znalosti jak latiny, tak řečtiny byly ceněny ze strany Filipa z Pery; viz FISHER, E. A.: c. d., s. 95.

řeckým verzím Holobolos interpretuje úvodní pasáže *De consolatione philosophiae*. Jeho výklad se vztahuje k symbolickému významu personifikované Filosofie. Nicméně nikde nezmiňuje plán toto dílo přeložit.⁵⁶ Tento úkol na sebe vezme až Planúdés. Aktivita Manuéla Holobola jistě představovaly významnou inspiraci pro Planúdovu volbu přeložit toto dílo, jež si zasloužilo, aby se objevilo v pedagogickém korpusu byzantských učitelů a studentů. Některé badatele tato ideová afinita přiměla k hypotéze, že Planúdés nabyl svých hlubokých znalostí latinského jazyka právě u Holobola.⁵⁷ Planúdův elegantní překlad *De consolatione philosophiae* je považován za jeden z jeho nejlepších. Oba prominentní profesori – jak Holobolos, tak Planúdés – se bezesporu rozhodli pro překlad Boëthiových spisů rovněž z důvodu jejich stylistického působu, který sehrál důležitou roli v rámci výuky rétoriky a gramatiky, tradičních nástrojů, jež přispívaly k budování společenské kariéry ve veřejném životě či v císařských službách.

Boëthiovo dílo, jež svou uměleckou formou prezentovalo eklektické proudy pozdního antického myšlenkového světa symbioticky provázané s křesťanskými morálními hodnotami, vhodně doplnilo didaktické curriculum palaiologovského období. Planúdés samozřejmě při selekci antických římských autorů neztrácel ze zřetele etické zaměření vybraných spisů, přičemž zde byly ještě jiné důvody, které preferovaly daný výběr. Jak správně poukázala Eva Anagnostou-Laoutidesová, u Boëthia se výrazným způsobem manifestovala ideová afinita Platónových a Aristotelových konceptů, přičemž autor *De consolatione philosophiae* za mnohé inspirativní myšlenky vděčil Plotínovi.⁵⁸ Vlivy platonismu a novoplatonismu nalézáme rovněž u sv. Augustina, Cicerona či Macrobia. Tento ideový synkretismus mohl pro Planúda představovat vhodný základ pro jeho smířlivý koncept dialogu mezi římskokatolickou a řeckou ortodoxní církví, kdy se snažil poukázat na společné kořeny teologického uvažování.⁵⁹

Ve středověkém prostředí byla latinská *De consolatione philosophiae* doprovázena exegezí, jejímž autorem byl filolog post-karolinského období Lupus Servatus Ferrariensis (Loup de Ferrières, kol. 805–po 862). Planúdův krátký text *Boëthiův život (Vita Boethii)* se v mnoha rukopisech objevuje jako úvod k jeho řecké verzi *De consolatione philosophiae*. Paul Brazinski uvádí 41 byzantských rukopisů (35 dochovaných a 6 historicky existujících, ale

⁵⁶ Tamtéž, s. 87, 90.

⁵⁷ Srov. BRAZINSKI, P.: c. d., s. 3; WILSON, N. G.: *Scholars*, s. 231.

⁵⁸ ANAGNOSTOU-LAOUTIDES, Eva: *A Web of Translations: Planudes in Search of Human Reason*. In: BROWN, Amelia, BRONWEN, Neil (edited by): *Byzantine Culture in Translations*. Leiden – Boston 2017, s. 155–176.

⁵⁹ Tamtéž, s. 156, 174.

nedochovaných), které vznikly v období mezi 14. a 17. stoletím, jako minimální počet manuskriptů vzhledem ke ztrátám zapříčiněným nedbalostí či zničením.⁶⁰ Agostino Pertusi soudí, že Planúdes využil při kompilaci stručného Boëthiova životopisu několika různých latinských znění (přinejmenším tří).⁶¹ Určitě se v mnohém opíral o biografii *Vita Boethii*, jejímž autorem byl Cassiodorus (kol. 485–580).⁶²

Bohužel se nedochoval žádný Planúdův autograf překladu *De consolatio-ne philosophiae*. Nejstarší rukopis, obsahující Planúdovu řeckou verzi *Filosofie utěšitelky*, vznikl před rokem 1304. Dle významného filologa a byzantologa Alexandra Turyna (1900–1981) je autorem kopie Michaél Lul(l)udés).⁶³ Počet dochovaných rukopisů je dokladem velkého zájmu byzantských učenecských kruhů 14. století o Boëthiovo dílo.⁶⁴ S ohledem na relativně vysoký počet rukopisů je samozřejmě nutno brát v potaz pedagogické využití textu, a tudíž spis jako takový vnímat jako doporučenou školní četbu. Planúdova řecká verze se dostala rovněž k italským adeptům řeckých studií. V 1. polovině 15. století přišel do styku s tímto překladem camaldolský mnich a generální vikář řádu Ambrogio Traversari (1386–1439), který – protože nemohl najít učitele řečtiny – se stal autodidaktem, učícím se na základě paralelního porovnávání latinských a řeckých textů.⁶⁵ S ohledem na radiaci řecké verze není bez zajímavosti, že se s jednou kopií převodu setkal v krakovské knihovně anglický matematik, astronom a astrolog John Dee (1527–1608).⁶⁶

Poněkud odlišný výběr z dosud zkoumaného kontextu Planúdových překladatelských aktivit představují jeho převody děl Ovidiových. S ohledem na poučený Planúdův překlad (z hlediska detailní znalosti mytologických příběhů) se nyní odborná veřejnost kloní k názoru, že se byzantský učenec nejprve věnoval textu *Epistolae Heroidum* (*Heroides*, *Listy heroin*),⁶⁷ a teprve poté začal s překládáním *Metamorphoses* (*Metamorfózy*) do řečtiny.⁶⁸ Obě

⁶⁰ BRAZINSKI, P.: c. d., s. 7–9. Článek obsahuje původní řecký text *Βίος Βοηθίου* doprovázený anglickým překladem na s. 4.

⁶¹ RYDER, J. R.: c. d., s. 25, pozn. 125.

⁶² BRAZINSKI, P.: c. d., s. 5.

⁶³ FODOR, N.: c. d., s. 208, 209, pozn. 92. Rukopis nyní nese označení Vat. 329.

⁶⁴ Výčet dochovaných rukopisů viz tamtéž, s. 210, pozn. 94.

⁶⁵ Tamtéž, s. 211.

⁶⁶ Tamtéž.

⁶⁷ Část byla vydána: v roce 1863 (DILTHEY, Karl: *De Callimachi Cydippa*, s. 157–162) a v roce 1888 (GUDEMANN, Alfred: *Berliner Studien für classische Philologie*, VIII, 2, s. 73–88). K podrobné analýze Planúdovy řecké verze viz tamtéž, s. 41–175.

⁶⁸ Viz MICHALOPOULOS, A. N.: *Ovid in Greek: Maximus Planudes' Translation of the double HEROIDES*. *Classica et Mediaevalia: Revue danoise de philologie et d'histoire*, 54, 2004,

tyto veršované skladby přeložil Planúdes prózou. Řecká verze *Heroides* se dochovala v rukopise *Codex Planudeus*. Dalšími Ovidiovými díly, která se Planúdes rozhodl přeložit, byla: *Ars amatoria* (*Umění milovat*), *Amores* (*Lásky*) a *Remedia amoris* (*Léky proti lásce*).⁶⁹ Generace odborníků si kladly otázky: i) proč si Planúdes vůbec vybral k převodu Ovidiova díla a ii) pokud se nejednalo o Planúdovu volbu, zda se mohlo jednat o vytvoření překladu na něčí zakázku? Bohužel se nám v tomto směru nedostává uspokojujících odpovědí. Otázkou rovněž zůstává, jaká byla recepce Ovidiových básní v přísně konzervativní společnosti, jakou byzantská teokratická společnost bezesporu více či méně byla.⁷⁰ Díla obsahují příliš mnoho erotických elementů, s nimiž se musel puritánsky smýšlející mnich a byzantský čtenář popasovat. V této souvislosti nutno poznamenat, že Planúdes při převodu těchto „problematických“ pasáží nebyl zcela věrným překladatelem, protože se je snažil pozměnit, zastříť či zcela odstranit.⁷¹ Podobný postoj mnicha-moralisty zaujímá Planúdes jako editor antologie řecké epigramatické tvorby.

Sám Planúdes nám neposkytuje žádná vodítka, jež by jasněji osvětlila motivační záměry jeho překladatelských aktivit. V tomto si počíná odlišně v komparaci se svým předchůdcem-překladatelem Manuélem Holobolem, jenž v předmluvě ke svým převodům Boëthiových děl jasně sděluje své důvody, jež ho přiměly k vytvoření řeckých verzí: poskytnout svým opravdovým a vzdělaným přátelům texty pojednávající o rétorice, jejíž znalost Holobolos vnímá jako věc, jež je prospěšná pro širokou veřejnost,⁷² přičemž zdůraznil rovněž skutečnost, že Byzantinci („dětí Ausonie“, tj. římské Itálie) navazují na dvojí literární tradici: jak na odkaz klasického Řecka, tak na dědictví císařského Říma.⁷³ Holobolos svými překlady děl z oblasti logiky a rétoriky sledoval primárně praktické cíle. Planúdes svými řeckými verzemi teologických a řečnických děl rovněž naplňoval bezprostřední společenská očekávání a potřeby. Nicméně jsou zde právě řecké verze Ovidiových děl, která se svým

s. 366. V roce 1882 bylo dílo *Heroides* vydáno tak, jak je edičně připravil Jean François Boissonade (1774–1857).

⁶⁹ FODOR, N.: c. d., s. 222.

⁷⁰ Srov. tamtéž, s. 12.

⁷¹ REYNOLDS, Leighton Durham – WILSON, Nigel Guy: *Scribes and Scholars: A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature*. Oxford 1974, s. s. 224; srov. JUREWICZ, O.: c. d., s. 279.

⁷² FISHER, E. A.: c. d., s. 88, 91–92. Předmluva se dochovala ve čtyřech rukopisech. Vat. Gr. 207 představuje předlohu pro ostatní tři: Paris Bibl. Nat. 2094, Paris Bibl. Nat. 2097 a Florence Bibl. Riccardiana; viz FISHER, E. A.: c. d., s. 84, pozn. 25. Původní znění spolu s anglickým překladem; viz FISHER, E. A.: c. d., s. 84–91.

⁷³ Tamtéž, s. 86, 90, §6.

obsahem vymykala z tohoto kontextu. V souvislosti s recepcí Ovidia v rámci byzantské společnosti není bez zajímavosti informace, kterou nám přináší italský cestovatel, dvořan a obchodník Ciriaco d'Ancona (1391–1452), sběratel řeckých starožitností, inskripcí a rukopisů. Na podzim roku 1444 při prohlídce rukopisné sbírky athoského kláštera Vatopedi nalezl manuskript, jenž obsahoval – vedle Homérovy *Íliady* – Ovidiova díla v řečtině.⁷⁴ Pravděpodobně se jednalo o Planúdovy překlady. Bohužel nám Ciriaco d'Ancona nesděljuje, o jaká díla konkrétně šlo. Samotná přítomnost těchto děl v klášterní knihovně je přinejmenším zářezující.

Jiným Planúdovým překladatelským počinem, jenž je mu přičítán (není však zcela doložen)⁷⁵ a jenž bychom mohli z tohoto hlediska přiřadit k řeckým překladům Ovidia, byly *Satirae* (*Satiry*) významného římského epigramatika stříbrného období Iuvenalia (asi 67–po roce 127). Uvažuje se o tom, že Planúdes přeložil pouze některé úryvky ze *Satir*; ani to však není podloženo až na jeden fragment (Satira 10).⁷⁶ Podobně u řecké verze Caesarova díla *De bello gallico* (*O válce galské*) se vedou spory o Planúdově autorství řeckého překladu.⁷⁷

Je nutno se podívat na problém „cílenosti“ Planúdových řeckých překladů z širšího kulturního hlediska. K tomu nám pomůže samotný výběr výše uvedených literárních děl. Byzantský učenec si vybíral k překladu díla, jež bychom mohli označit jako bestselery v latinské středověké kultuře; díla, jež byla prověřena staletími, stále si uchovávala svou přitažlivost a byla populární napříč sociálními skupinami. Planúdes si pravděpodobně dobře uvědomoval permanentní koexistenci „byzantského etnika“ s příchozími Latiny, a to, jak v soudobém kontextu, tak s potenciálními výhledy do budoucna. Jeho záměrem bylo seznámit své intelektuální současníky s literární tradicí toho druhého, jež byla stále živá a jež měla stále v sobě jistý formativní potenciál pro kulturní mentalitu středověké latinské Evropy. Ciceronův spis *Somnium Scipionis* spolu s Macrobiovým komentářem představují v tomto rámci významný zdroj alegorického myšlení a nástroj pro interpretaci snů a vizí. 12. a 13. století bylo do té míry ovlivněno Ovidiovými básněmi, že to přimělo německého medievistu Ludwiga Traubeho (1861–1907) nazvat

⁷⁴ CYRIAC OF ANCONA: *Later Travels*. Ed. and transl. by Edward W. BODNAR with Clive FOSS. Cambridge (Mass.) – London 2003, s. 123.

⁷⁵ Srov. FODOR, N.: c. d., s. 23, 229.

⁷⁶ FISHER, E. A.: c. d., s. 96.

⁷⁷ CICCOLELLA, Federica: *Donati Graeci: Learning Greek in the Renaissance*. Leiden 2008, s. 240, pozn. 31; srov. RUNCIMAN, S.: c. d., s. 67; JUREWICZ, O.: c. d., s. 279.

tato staletí *aetas Ovidiana*.⁷⁸ Trvalá popularita Boëthiova spisu *De consolacione philosophiae* v latinském prostředí je mimo jiné doložena existencí více jak čtyř set dochovaných rukopisů a překlady do anglosaštiny (Alfréd Veliký, 849–899), němčiny (Notker Labeo, asi 950–1022) či francouzštiny (Jean de Meung, kol. 1240–1305).⁷⁹ O pedagogickém významu *Catonis Disticha* z rétorského a etického hlediska jak v rámci základního latinského středověkého školství, tak v rámci Planúdova curricula, byla již řeč výše.

Spis *De consolacione philosophiae* souvisel s jádrem vyššího filosofického vzdělání univerzitního typu. Astronomické konotace Ciceronova textu *Somnium Scipionis* doprovobeného Macrobiovým komentářem se přímo vztahovaly k vědeckému výzkumu. Všechny tyto tři spisy společně s Augustinovým dílem *De trinitate* obsahovaly jak Platónovy a Plotínovy, tak Aristotelovy myšlenky. Ovidiovy *Metamorphoses* a *Heroides* přinášely mytologické příběhy v poněkud jiném hávu, než je znali byzantští studenti a učitelé řecké literatury, kteří jistě byli potěšeni množstvím mytologických nuancí a detailů obsažených ve verších římského básníka. Většinu těchto děl opatřil Planúdés scholii, což indikuje seriózní snahu o propagaci daného díla v byzantském prostředí a podnět k dalšímu odbornému studiu. Pro „řecky mluvící Římany“ byla tato díla přitažlivá svou extenzí antické řecké kulturní tradice, kdy řecká filosofie, teologie, kosmologie či mytologie byly reinterpretovány a transformovány do nového latinského matrixu. Další z Planúdových motivací mohla být eliminace byzantské neochoty přijímat cokoliv z latinského „barbarského“ světa. Vybranými díly, jež se kvalitou formy a obsahu vyrovnala velebeným dílům klasické řecké minulosti, chtěl doložit osobitost vlastního myšlenkového univerza latinského Západu, přičemž byzantský humanista těmito překlady zároveň sledoval *zdůraznění* řecké kulturní tradice, z níž latinské písemnictví vyvěralo. Jedním z důležitých hybných momentů tak pravděpodobně bylo pro Planúda stopování ideových afinit mezi oběma literárními tradicemi.

Vedle kulturních cílů sledoval Planúdés nejspíš rovněž cíle diplomatické: skrze literární svět pochopit jednání druhé strany, s níž budeme v budoucnu ve stále užším společenském a politickém kontaktu. Elizabeth A. Fisherová hovoří v této souvislosti o Maximu Planúdovi jako o „učenci s kulturní misíí motivovanou politickými pozitivními cíli“.⁸⁰ Planúdés precizní překladatelskou práci doprovobenou jeho vlastními scholii sledoval záměr, aby se tato

⁷⁸ FISHER, E. A.: c. d., s. 97. Srov. též CURTIUS, E. R.: *Literatura europejska i lacinskie sredniowiecze*. Tłumaczenie i opracowanie A. BOROWSKI. Kraków 2009, s. 23.

⁷⁹ FISHER, E. A.: c. d., s. 97–98.

⁸⁰ Tamtéž, s. 103. [překlad M. M.]

díla přeložená do řečtiny stala důležitou součástí byzantského kulturního prostředí. Snažil se vytvořit adekvátní verze původních latinských děl, jež by byly „elegantními příspěvky soudobé byzantské literatuře“.⁸¹ Jeho činnost nebyla učeneckou kratochvílí nepřesahující privátní rámec využití, nýbrž byla určena širším vzdělaneckým vrstvám, které měly podobné zájmy jako on sám. Tomu by nasvědčovala i pečlivá formální úprava Planúdových autografů, kdy se snažil o pečlivé kaligrafické provedení na kvalitním pergamenu.

Planúdovy převody antických římských autorů do řečtiny měly – s přihlédnutím k časovému odstupu – několikerý význam. Na jedné straně zprostředkovaly latinský literární odkaz byzantské vzdělanosti. Dále značnou měrou napomohly zájemcům o hlubší studium latinského jazyka. (Jak již bylo výše řečeno, jednalo se např. v souvislosti s řeckou verzí Augustinova díla *De trinitate* primárně o bratry Kydóny a později o adepty latinských teologických studií pod vedením Démétria Kydóna.) Zároveň díky komparaci s latinskými originály Planúdovy řecké převody přispěly limitovanou měrou k prohloubení zájmu o humanistické studium řečtiny v Itálii od konce 14. století, tj. od časů pedagogického působení Manuéla Chrysolora (asi 1353–1415) ve Florencii. Tyto skutečnosti jistě napomohly k relativně početnému zachování byzantských rukopisů obsahující Planúdovy překlady. Výběr výše zmíněných děl antických římských autorů – Catona (resp. Pseudo-Catona), Cicerona, Boéthia, Macrobia – je dokladem, že Planúdes byl velmi dobře obeznámen s latinským středověkým školním plánem výuky v rámci trivía a quadrivía. Předpokládá se, že byzantský učenec své latinské rukopisné předlohy získal za panování císaře Michaéla VIII., kdy byly styky v Konstantinopoli s učiteli, kleriky či obchodníky ze západní Evropy mnohem intenzivnější, nežli tomu bylo v pozdějších dobách.

Jako pomůcku k filologické praxi Maximos Planúdes vytvořil: i) gramatickou příručku ve formě dialogu (otázek a odpovědí) mezi Palaitimem a Neofrónem (*Peri grammatikés diálogos*); ii) spis o syntaxi nazývaný se *Peri syntáxeos tón tú lógon mérón*; iii) spis o přechodných a nepřechodných slovesech (*Peri metabatikón kaí ámetabáton gématón*), do něhož Planúdes zahrnul překlad pasáží z Priscianova spisu *Institutio grammatica* a v komentáři k Priscianovi implicitně souhlasí s etymologickou blízkostí latiny a řečtiny a oceňuje metodu římského učenice ve věci gramatické analýzy a prezentace;⁸² iv) krátký slovník attických výrazů (*Attikismoí*). Přeložil též do řečtiny Donatovu *Malou gramatiku* (*Grammatica minor*, též pod názvem *Ars minor*). Je nutné si uvědomit, že pomůcek k učení se řeckému jazyku (ve formě latinsko-řeckých zrcadlových převodů) bylo v prostředí latinského Západu

⁸¹ Tamtéž, s. 102. [překlad M. M.]

⁸² Tamtéž, s. 81–82.

v daném období opravdu poskrovnou. Z religiozního hlediska existovaly dvoj-
jazyčné překlady pasáží *Nového Zákona*. Konkrétně se jednalo o *Žaltář*, evan-
gelia, *Listy* sv. Pavla a *Skutky apoštolů*.⁸³ O sto padesát let později Planúdovu
gramatickou příručku využíval ve své pedagogické praxi Theodóros Gaza
(Gazés, kol. 1400–1475).⁸⁴

Nemáme doklady, že by se v Planúdově vyšší škole vyučovalo latinskému
jazyku. Nicméně se lze domnívat, že antičtí římsští autoři byli čteni v řeč-
kých převodech. Rovněž nejsou žádné písemné doklady toho, že by se někte-
rý z žáků byzantského humanisty později věnoval studiu latiny se záměrem
překládat latinská díla do řečtiny. Zájem o intelektuální dědictví latinské li-
teratury a filosofie byl v byzantském milieu silně limitován. O to výrazněji vy-
stupují do popředí Planúdovy překladatelské počiny. Skutečnost, že Planúdés
neměl v byzantském prostředí přímé pokračovatele či nepřímé následovníky,
kteří by se hlásili k jeho odkazu, nám do jisté míry ztěžuje rozšířování jeho
překladatelských motivací. V opačném případě bychom na základě selekce
latinských děl jiných překladatelů mohli snadněji rekonstruovat kulturní
kontext a více osvětlit intelektuální směřování dané doby.

Vedle překladatelské činnosti byl Maximos Planúdés komentátorem
a editorem antických řeckých autorů: Hésioda (scholion k básni *Erga kai
hémerai*, *Práce a dny*, 1–749); Sofoklea a Eurípida – pro školní účely vydal
tzv. triady (trojice), obsahující po třech tragédiích od obou básníků. U prvně
jmenovaného šlo o tato díla: *Aiás*, *Elektra* a *Král Oidipús*; u Eurípida se jedna-
lo o tragédie: *Hekabé*, *Orestés* a *Foiníčanky*. Planúdés se z klasického řeckého
básnictví rovněž edičně věnoval Aristofanovi (*Plútus* – *Bohatství*) a Pindaro-
vi (*Olympijské*, *Pýthijské* a *Nemejské zpěvy* 1–6).

Na Planúdovu ediční činnost později naváží soluňští učenci Thómas Ma-
gistros (Theodoulos, Thekaras, kol. 1275–1325 anebo 1347/48)⁸⁵ a jeho žák
a Planúdův přítel Démétrios Triklinios (asi 1280–asi 1340), nejvýznamnější
filolog 14. století, kteří si velmi vážili Planúdovy korekce znění Sofokleovy
tragédie *Aiás* (pasáž 1085).⁸⁶ Hlavním dílem Thómase Magistra je *Výbor at-
tických jmen a sloves* (*Eklogé onomatón kai rhématón Attikón*). Dále napsal

⁸³ BERSCHIN, Walter: *Grecko-lacińskie średniowiecze: od Hieronima do Mikołaja z Kuzy*. Przełożył i przygotował K. LIMAN. Gniezno 2003, s. 65, 71.

⁸⁴ BRAZINSKI, P.: c. d., s. 3.

⁸⁵ TINNEFELD, Franz: *Intellectuals in Late Byzantine Thessalonike*. *Dumbarton Oaks Papers*, 57, 2003, s. 155, pozn. 10; NICOL, Donald M.: *Thessalonica as a Cultural Centre in the Fourteenth Century* (dále jen *Thessalonica*). In: id., *Studies in Late Byzantine History and Prosopography*. London 1986, 10, s. 125. Srov. datum narození 1270: HROCHOVÁ, Věra: *Thómas MAGISTROS* (*Thekaras*). In: *Slovník spisovatelů. Řecko*, s. 598.

⁸⁶ CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 88.

řadu komentářů k Aischylovi, Sofokleovi a Eurípidoi, scholia k Aristofanovi, komentáře k listům novoplatonika (s křesťanskou inklinací) Synesia z Kyrény (370–413/14). Význam Trikliniova díla spočívá především v jeho kritické metodě komparativního přístupu k různým variantám rukopisných textů antických dramatických básníků (Aischyla, Sofoklea, Eurípida, Aristofana); básníků (Homéra, Hésioda, Pindara, Theokrita); řečníků (Hermogena z Tarsu a Afthonia).⁸⁷ Není bez zajímavosti, že například Trikliniových revizí Aristofanova textu plně využije Markos Musuros (kol. 1470–1517) při přípravě Manuziova vydání v roce 1498.⁸⁸ Nebýt Trikliniovy píle byli bychom ochuzeni s největší pravděpodobností o polovinu Eurípidových děl.⁸⁹ V současné době Trikliniova kritická práce na poli filologie stále vzbuzuje mezi vědeckou veřejností úctu a respekt.⁹⁰ Někteří současní badatelé o něm dokonce hovoří jako o „prvním moderním textovém filologovi“.⁹¹

Maximos Planúdés se zaměřoval v intencích pedagogického humanistického curricula také na otázku řečnictví. Jeho *Corpus Rhetoricum* byl založen především na Afthoniovu spisu *Progymnasmata* (*Přípravná cvičení*) a na řečích Hermogena z Tarsu obsažených ve spise *Techné rhétoriké* (*Ars rhetorica*, *Umění rétoriky*). K oběma antickým autorům napsal byzantský učenec komentáře.⁹² Význam Planúdova editorského počínu spočívá ve skutečnosti, že při své práci vycházel ze starších rukopisných verzí, které nebyly dotčeny křesťanskými komentáři 10. a 11. století. Výuka řečnictví nebyla určena pouze laickým studentům, nýbrž i příslušníkům církve. Z Planúdova postěžování si v dopise (z roku 1299) příteli Nikéforu Chúmnovi (1250–1327) se dovídáme, že dle pisatelova soudu se tento obor nacházel ve fázi úpadku

⁸⁷ K Trikliniově kritické metodě SMITH, Ole L.: *Tricliniana*. *Classica et Mediaevalia: Revue danoise de philologie et d'histoire*, 33, 1981–1982, s. 239–262. Rukopis obsahující pozdně antické řečníky Hermogena a Afthonia nese označení Ox. New Coll. 258; Hésiodos: Marc. Gr. 464.

⁸⁸ WILSON, Nigel Guy: *From Byzantium to Italy: Greek Studies in the Italian Renaissance* (dále jen *From Byzantium*). London 1992, s. 149. Rovněž Planúdova antologie řeckých epigramů a jeho překlady Cicerona a Ovidia vzbudily živý zájem u padovského profesora řecké literatury Marka Musura; viz BRAZINSKI, P.: c. d., s. 3.

⁸⁹ NICOL, D. M.: *Thessalonica*, s. 125

⁹⁰ REYNOLDS, L. D. – WILSON, N. G.: c. d., s. 66–69; WILSON, Nigel Guy: *Scholiasts and Commentators*. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 47, 2007, no. 1, s. 48–50.

⁹¹ TINNEFELD, F.: c. d., s. 161.

⁹² Je doloženo, že později Planúdův komentář k Afthoniovi měl k dispozici jeden z největších pedagogů 15. století Guarini da Verona (1374–1460), jenž patřil mezi Chrysolorovy adepty řeckých studií. Rukopis po roce 1460 přešel do vlastnictví jeho syna Battisty (1434–1513); viz DILLER, Aubrey: *The Greek Codices of Palla Strozzi and Guarino Veronese*. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, vol. 24, 1961, 3/4, s. 319.

a bylo nanejvýš žádoucí jej povznést inspirujíc se antickými vzory. Hermogenova (pokud je autorství tradicí připsáno správně)⁹³ a Afthoniova řečnická „přípravná cvičení“ (*progymnasmata*) se stala pro mnohé generace studentů startovními body v jejich studiu rétoriky; vhodnými vzorci k následování při tvorbě vlastních řečí. Dobře sestavené řeči kolovaly v rámci konstantinopolské elity a byly opětovně přednášeny. Ve školách západní Evropy si díky prvním latinským překladům řečnická *progymnasmata* uchovala popularitu až do 17. století.⁹⁴ Teorie antických řečníků se promítla rovněž do vlastní Planúdovy tvorby enkómií životů svatých či řeči *basilikos logos*, kterou vytvořil u příležitosti korunovace spolu-císaře Michaéla IX. Palaiologa (1294–1320), jež se konala dne 21. května 1294.⁹⁵ V této souvislosti stojí za zmínku fakt, že Planúdés také přeložil některé pasáže z Quintilianova spisu *Rhetorica ad Herennium*.

Planúdovo vydání monumentálního eposu (24 zpěvů, kolem 22 tisíc hexametřů) Nonna z Panopole (asi 1. polovina 5. stol.), jež nese název *Dionysiaka* (vznik díla se klade kolem roku 450), znamenalo jeho záchranu pro budoucí generace. Edice byzantského humanisty představuje – s výjimkou fragmentu Berlin No 10567 pocházejícího ze 7. století – nejranější manuskript, přičemž veškeré další opisy Nonnova díla se opírají o Planúdovo vydání.⁹⁶ Totéž platí o Planúdově edici Tryfiodórovy epické básně *Halósis Íliú* (*Dobytí Iliu*). Oba eposy a jejich autoři mají mnohé společné: Tryfiodóros byl Nonnovým mladším současníkem, pocházel pravděpodobně též z egyptské Panopole a nechal se inspirovat eposem o vítězném putování boha vína do Indie. Obě díla se dochovala v Planúdově autografu Laur. gr. 32.16 (Firence, Biblioteca Medicea Laurenziana), jež vznikl kolem roku 1280. Jiným obsahově naprosto odlišným Nonnovým dílem, jež Planúdés editoval, byla jeho hexametrická *Parafráze Janova evangelia* (*Metabolé tú kata Ióannén euangeliú*). Obsáhlý rukopisný soubor (Laur. gr. 32.16) antické poezie zahrnoval dále dílo Theokritovo (Planúdés napsal scholia k *Eklogai*)⁹⁷ a byl rovněž autorem idyl v Theokritově stylu), Apollónia Rhodského, Oppiána z Koryka,

⁹³ Srov. VANĚČKOVÁ, Zuzana: *HERMOGENÉS*. In: Slovník spisovatelů. Řecko, s. 276.

⁹⁴ CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 152.

⁹⁵ Původní znění textu je publikováno dle rukopisu Mosc. Gr. 315 in: WESTERINK, Leendert Gerrit: *Le Basilikos Maxime Planude*. Byzantinoslavica, tome 27, 1966, s. 98–103; tome 28, 1967, s. 54–67; tome 29, 1969, s. 34–50. Stauros I. Kourousés našel na počátku sedmdesátých let minulého století úplnější verzi tohoto díla v rukopise Ambros. gr. G. 14 sup. ff. 41–72.

⁹⁶ CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 79, pozn. 82.

⁹⁷ Theokritův text obsažený v rukopise Paris. gr. 2722 představuje Planúdův autograf; viz tamtéž, s. 140, pozn. 40.

Aráta ze Solů aj. Vznik tohoto korpusu se klade mezi roky 1280 až 1283, tj. do počátků Planúdovy pedagogické činnosti.⁹⁸

Planúdes velkou měrou podnítl v byzantském prostředí zájem o anticou epigramatiku dílem *Antologie různých epigramů* (*Anthologíá diaforón epigrammatón*), jež zahrnovala více než 2 400 starořeckých epigramů a básní seřazených do sedmi abecedně uspořádaných knih. Soubor nese název dle svého sestavovatele *Anthologia Planudea*. Jedná se o soubor epigramů, jež se nevyskytují v podobně laděné antologii, která se nazývá *Anthologia Palatina* (rozdělené do 15. knih).⁹⁹ Planúdův soubor přináší na 388 epigramů, které nebyly zahrnuty do časově dřívější antologie, která se nazývá palatinskou. Epigramy byly uspořádány tématicky a se zřetelem na mravnostní nezavadnost, přičemž některé s erotickými motivy byly vyloučeny. Díky badatelské činnosti Leona Sternbacha (1864–1940) byly nalezeny další epigramy a v roce 1890 vydány jako *Appendix Planudea* (16. kniha).¹⁰⁰ Planúdes ukončil svou editorskou práci na antologii v roce 1299, nicméně se k ní později vracel a opravoval ji; poslední úpravy spadají do roku 1302.¹⁰¹ Význam této Planúdovy editorské práce spočívá mimo jiné v seskupení epigramů do knih a kapitol dle jejich obsahu s ohledem na abecední posloupnost. Opíral se o dřívější antologii Kónstantína Kefala, jejíž vznik je kladen do prvních let 10. století a jež se nám dochovala v rámci souboru textů obsažených v manuskriptu nyní označená jako Pal. p. 23, který objevil mladý student klasické filologie Claude Saumaise (Claudius Salmasius, 1588–1653) v roce 1606 v Palatinské knihovně v Heidelbergu (proto se soubor označuje názvem *Anthologia Palatina*, *Anthologia Graeca Palatina*).¹⁰²

Není bez zajímavosti sledovat osudy Planúdova souboru v prostředí italské renesance. O jeho popularitě a významu svědčí množství rukopisů a v podstatě až do Saumaiseova objevu na počátku 17. století představovala sbírka jediný pramen znalostí o starořecké epigramatice. *Anthologia Graeca Planudea* (dochovaná v současných rukopisech Palat. Heidelberg gr. 23 + Paris. Suppl.

⁹⁸ Vlastníkem rukopisu na počátku 15. století (konkrétně roku 1423) se stal Francesco Filelfo, jenž jej zakoupil od Manfrediny Dorie (Manfrediny Chrysoloriny), vdovy po Ióannu Chrysolorovi.

⁹⁹ Obsah jednotlivých knih viz CANFORA, Luciano: *Dějiny řecké literatury*. Praha 2001, s. 505. Srov. VANĚČKOVÁ, Zuzana: *Anthologia Graeca Palatina*. In: Slovník spisovatelů. Řecko, s. 105–106; JUREWICZ, O.: c. d., s. 192–193.

¹⁰⁰ JUREWICZ, O.: tamtéž, s. 279.

¹⁰¹ CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 75; srov. CANFORA, L.: c. d., s. 505.

¹⁰² CANFORA, R.: c. d., s. 76; van MIERT, Dirk: *Joseph Scaliger, Claude Saumaise, Isaac Casaubon and the Discovery of the "Palatine Anthology" (1606)*. Journal of the Warburg and Courtauld Institutes, 74, 2011, s. 250–251; JUREWICZ, O.: c. d., s. 192.

gr. 384)¹⁰³ zanechala výraznou stopu mezi učenci a literáty italského quattrocenta. Před rokem 1454 Guarino Guarini da Verona (1374–1460) vytvořil opis Planúdovy antologie (Vat. gr. 62).¹⁰⁴ Jedním z italských učenců, jenž byl okouzlen epigramatickou tvorbou, byl Angelo Poliziano (1454–1494), který se již kolem roku 1471 seznámil s rukopisnou verzí *Řecké antologie* (Vat. gr. 1373). Úlohu inspirující osobnosti zde sehrál učitel řeckého jazyka a literatury Andronikos Kallistos (kol. 1400–1476 či 1487), přišedší roku 1471 do Florencie. Poliziano se sám pokoušel o imitaci epigramů v řeckém jazyce. Před rokem 1466, kdy v Padově Démétrios Chalkondylés (Chalkokondylés, 1423–1511) společně s benátským humanistou Giovannim Lorenzím vytvořili přepis kopie *Řecké antologie* (*Anthologia Graeca Planudea*) (Laur. 31.28), byl soubor epigramů v italském prostředí znám sporadicky. Stopy ohlasů antologie nalézáme u Giovanniho Boccaccia (1313–1375), Francesca Filelfa (1398–1481), Ambrogia Traversariho a Ciriaka d'Ancona.¹⁰⁵ *Editio princeps Anthologia Graeca Planudea* vyšlo v roce 1494 ve Florencii u Lorenza d'Alopa. Editorem byl významný učenec post-byzantského období Ióánnēs Laskaris (1445–1534). *Řecká antologie* byla vydána pod latinským názvem *Florilegium*. Díky své popularitě se později (v roce 1503) dočkala reprintu v Manuziově benátském nakladatelství.

Vraťme se však zpět k Maximu Planúдови. Zhruba kolem roku 1300 se Planúdes hlouběji věnuje dílu Thúkýdidovu a připravuje k němu scholia, jež jsou zachována v nyní označovaném rukopisu Monac. gr. 430.¹⁰⁶ Manuskript obsahující Thúkýdida byl pravděpodobně využíván Planúdovými studenty jako učebnice v rámci curricula. Jiný dochovaný rukopis – Casselanus Ms. hist. fol. 3 (datován k roku 1302) –, jenž obsahuje Thúkýdidovo dílo a který nese stopy Planúdových editorských zásahů, indikuje silný zájem byzantského učenice o tohoto historika klasického období.¹⁰⁷ Jinou důležitou antologií, kterou sestavil byzantský polyhistor, byl soubor antických autorů, který vedle děl historických zahrnoval excerpta z děl filosofických a geografických. Obsahoval tak texty Platóna a pseudo-platónské tradice, dále Aristotela, Dióna Kassia, Strabóna, Ióanna Lyda (490–asi 560), pasáže z kroniky Kónstantina Manassa (1. pol. 12. stol.–asi 1187). Pedagogické cíle sledovala Planúdova

¹⁰³ Známe též dva Planúdovy autografy antologie: Marc. gr. 481 a Brit. Mus. Add. 16409, CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 140.

¹⁰⁴ DILLER, A.: c. d., s. 321.

¹⁰⁵ MAÏER, Ida: *Ange Politien: la formation d'un poète humaniste (1469–1480)*. Genève 1966, s. 30–31, 114.

¹⁰⁶ CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 76.

¹⁰⁷ Tamtéž.

epitomé z díla Dionýsia z Halikarnássu *Peri syntheseós onomatón* (O slovní skladbě) či Planúduův přepis Aisópových bajek v próze, jenž doprovodil vlastním komentářem k dílu *Bios tú Aisópu* (Život Aisópův).¹⁰⁸ Jednalo se o texty, které představovaly školní kanón v rámci byzantského curricula.

Za pozornost jistě stojí obsáhlá Planúdova korespondence, jež je cenným pramenem informací o kulturním životě Byzance na konci 13. století. Dochovalo se na 121 *Dopisů* (*Epistolai*), přičemž se valná část vztahuje k poslední dekádě Planúdova života. Mezi adresáty se často objevují jména Planúdových přátel: Alexia Tarchaneiota Filanthropéna, slavného vojevůdce, či Melchisedeka Akropolita († 1296), syna historika Geórgia Akropolita (1217–1282). Na počátku této studie jsme jmenovali některé ze studentů Geórgia z Kypru – Theodóra Muzalona, Ióanna Glyka, Theodóru Kantakuzénu Raulainu –, kteří udržovali přátelské styky s Maximem Planúdem. Mezi Planúdovy intelektuální přátele dále patřili: Manuél Bryennios, Theodóros Xanthopulos či Leo Bardales. Mezi adresáty Planúdových dopisů nalézáme rovněž císaře Andronika II. či jeho bratra Theodóra Palaiologa.¹⁰⁹ Dopisy přinášejí mimo jiné velmi důležitá svědectví o „Planúdových autorech“, jejichž díla se snažil získat anebo je zapůjčil. Planúdes tak zmiňuje například Diofanta, Ptolemaia, Eukleida. Listy jsou dokladem pečlivé dbalosti o krásu jazyka a stylistického umu autora. Planúdovo vyznání jeho lásky ke krásnému slovu obsahuje text dopisu, jenž poslal Theodóře Kantakuzéně Raulaině:

„Není vůbec ušlechtilé, nedovede-li se člověk oddat kouzlu slov (...) správné naopak je, když člověk dobře ví, že má duši nadanou rozumem (*logiké psýché*) a má citlivý smysl pro ušlechtilost slov. Vždyť jinak by člověk ani nemohl dosahovat pokroku ve vědě, protože právě slovo dává všemu správný směr, tak jako kormidlo a uzda koni (...) člověk, který nemá úctu k slovu (*logos*), otevírá cestu hlouposti (*alogia*).“¹¹⁰

¹⁰⁸ V roce 1479 Bonaccorso da Pisa vydal tiskem v Miláně 144 Aisópových bajek. Italský humanista se opíral o tyto řecké rukopisy: Par. gr. 2901, Ambros. gr. A 59, Marc. gr. 12.2; viz HAUSRATH, August: *Die Äsopstudien des Maximus Planudes*. Byzantinische Zeitschrift, 10 Bd, 1901, s. 91.

¹⁰⁹ Nejstarší kritická edice Planúdovy korespondence vznikla v 1. polovině 18. století. Tuto a mladší edice viz LEONE, Pietro Luigi M.: *Per una nuova edizione critica delle epistole di Massimo Planude*. Byzantion, 54, 1984, s. 195–198.

¹¹⁰ Maximos Planúdes; in: DOSTÁLOVÁ, Růžena: *Byzantská vzdělanost*. Praha 2003, s. 265. [překlad R. D.] *Alogia* značí též „nerozum“, „neschopnost tvořit slova“, „neschopnost správně mluvit“.

Humanistické snahy zaměřené na očistění antické řecké tradice narážely v byzantském soudobém duchovním prostoru, přestože byly podporovány ze strany císaře Andronika II. Palaiologa, na odpor ze strany ortodoxních kruhů, v jejichž čele stál fanatický konstantinopolský patriarcha Athanasios I. (1289–1293 a 1303–1309), který dokázal uplatnit svůj vliv i na postoj vlastního panovníka. Pro konzervativního a nesmířlivého Athanasia přívlastek „helénský“ měl pouze pejorativní konotaci ve smyslu „pohanský“. Poznání Boha bylo v období provázeném ekonomickými, politickými a vojenskými neúspěchy vlády Andronika II. tou pravou cestou ke spáse, tou jedinou cestou obrody a osvětlení. O to výrazněji se nám jeví na pozadí rozpolcené společenské situace postava Maxima Planúda, jenž se, přestože byl mnichem, velkou měrou zabýval profánní antickou římskou a řeckou literaturou a představoval tak svým mnohovrstevnatým intelektuálním zaměřením polyhistora s humanistickými sklony *par excellence*. Nicméně je nutné podotknout, že Planúdovy zájmy o antickou latinskou literaturu či Augustinovu teologii jej nikdy nepřivedly k vnitřnímu dilematu, týkajícímu se potencionální či faktické konverze ke katolicismu. Zůstal po celý život pravověrným ortodoxním křesťanem, přestože nelze zcela ignorovat unijní inklinaci v době panování císaře Michaéla VIII. Jeho přístup k antickému římskému písemnictví by se dal definovat jako akademický, na rozdíl od emocionálního stanoviska, hluboce názorově prožívaného s jeho nárokem na ideovou proměnu, s nímž se setkáváme později například u Francesca Petrarky (1304–1374) s jeho ciceronskou a augustinovskou životní inspirací či u občanského humanismu Leonarda Brunioho (1370–1444). S přihlédnutím ke společenským okolnostem, jež byly po roce 1282 silně anti-latinsky podmíněny, je o poznání pozoruhodnější, že tyto překlady antického latinského písemnictví vůbec vznikly. Bylo to jistě umožněno vysokým renomé osobnosti Maxima Planúda jako váženého učenice a zvědavosti císaře Andronika II., jenž projevoval výrazný zájem o literaturu pohanského původu.¹¹¹ I Planúdés však musel s jistou odvahou a neústupností bránit své humanistické sklony v rámci silně teokraticky založené společnosti.

Planúdovy překlady latinských děl primárně profánního a v menší míře též sakrálního charakteru představovaly v rámci byzantské kultury bezesporu unikum. Kořeny této výrazné změny kurzu recepce antické římské literatury v rámci byzantského milieu lze částečně spojit s proměnou vlastní říšské politiky po Lyonské synodě v roce 1274 usilující o unii mezi římskokatolickou

¹¹¹ Přestože byly Planúdovy schopnosti, erudice a učenost vysoce císařem ceněny, neexistují doklady, že by byl kdy získal císařský patronát či podporu; viz REYNOLDS, L. D. – WILSON, N. G.: *c. d.*, s. 66.

a řeckou ortodoxní církví. Dozvuky jistého inspiračního vlivu představovala přítomnost Latinů v Konstantinopoli a s ní spojené obchodní, diplomatické a do určité míry kulturní styky, které byly udržovány v pozměněném modu vivendi i po vyhoštění velké části Latinů z Byzance po roce 1261. V první řadě se jednalo o Benátčany, kteří byli právem považováni za hlavního strůjce katastrofy let 1202 až 1204, kdy byla Konstantinopol vypleněna účastníky IV. křížové výpravy a kdy byla roku 1204 nastolena okupační latinská správa. Po opětovném dobytí Konstantinopole v roce 1261 uprázdněné pozice po Benátčanech byly postoupeny v první řadě Janovanům, odvěkým rivalům Serrenissimy. Po znovudobytí Konstantinopole se postupně vytváří nová mentalita snažící se o uchování vlastních řeckých kořenů. Byzantinci si nicméně dobře uvědomovali, že nejsou jedinými nositeli kultury a že musejí brát v potaz intelektuální dění v muslimském světě¹¹² a v menší míře rovněž sledovat postup poznání v latinské Evropě. A tak kulturní svět Byzantinců, těchto synů Nového Říma, se mohl obracet též k pramenům antické římské kultury. Až do času Maxima Planúda si však tuto možnost až na výjimky¹¹³ dostatečně neuvědomovali, pravděpodobně spokojeni s vlastním řeckým dědictvím, pohlížeje na římskou tradici jako na chudou příbuznou, jež nemá příliš co nabídnout.

Planúdovy hluboké jazykové znalosti latinského jazyka a literatury přispěly k jeho jmenování vyslancem byzantského císaře v Benátkách roku 1296.¹¹⁴ Planúdés však – na rozdíl od většiny byzantských učenců – postrádal vyšší politické ambice. Ve městě sv. Marka mu bylo uděleno čestné občanství; v té době velmi žádané a vyhrazené pro výjimečné osoby. Otázkou zůstává, nakolik Planúdés bezprostředně ovlivnil intelektuální atmosféru města lagun během svého pobytu, jenž nebyl zcela bezkonfliktní (nějaký čas byl Planúdés dokonce vězněn). Jisté je, že Planúdovo nedlouhé benátské období, navzdory všeobecnému kladnému přijetí jeho překladatelské činnosti, nezanechalo ve městě sv. Marka trvalejších stop.¹¹⁵ Dokladem limitovaného

¹¹² Například astronomové Geórgios Choniadés (Gregórios, † asi 1315), Izák Argyros (1300/10–1371/75) a Theodóros Meliteniótés se opírali o perskou astronomii.

¹¹³ K recepci latinsky psané literatury v Byzanci od 5. století až do časů Planúdových; viz FODOR, N.: c. d., s. 24–32.

¹¹⁴ Steven Runciman uvádí rok 1297 (RUNCIMAN, S.: c. d., s. 60). Planúdés měl diplomatické posláni putovat též do Janova. Putování však bylo přerušeno útokem pirátů na loď, na níž se Planúdés plavil. Do Konstantinopole se navrácí bez zavazadel a nemocen; viz FODOR, N.: c. d., s. 17. Jinou diplomatickou misíí bylo Planúdovo vyslání do Kylíkie v roce 1295, jež mělo za cíl urovnání religiόzních sporů. Po těchto nepříliš šťastných diplomatických zkušenostech se Planúdés rozhoduje plně se věnovat studiu a šíření vzdělanosti.

¹¹⁵ GEANAKOPOLOS, Deno John: *Greek Scholars in Venice: Studies in the Dissemination of Greek Learning from Byzantium to Western Europe*. Cambridge (Mass.) 1962, s. 27, pozn. 48.

vlivu Planúdova benátského působení je rukopis Ambros. gr. C 126 inf. (Biblioteca Ambrosiana, Milán), obsahující Plútarchovo dílo *Moralia* (*Charaktery*; 1–69). Manuskript byl vyhotoven v Konstantinopoli v letech 1294–1295 pravděpodobně na Planúdovu objednávku.¹¹⁶ Na opisu díla se podílelo deset kopistů včetně samotného Planúda, jenž byl též editorem. Alexander Turyn správně datoval vznik autografu na základě jeho korespondence s mnichem Melchisedekem Akropolitem a s vojevůdcem Alexiem Tarchaneiotem,¹¹⁷ který měl značný podíl na vzniku edice Plútarchových spisů. Jeho vítězství nad Turky v Malé Asii znamenala získání kvalitnějšího pergamenu než toho, jenž byl dostupný v Konstantinopoli.¹¹⁸ Tato kořist byla neprodleně zaslána přímo Planúdovi. Nejprve byl rukopis Ambros. gr. C 126 inf. ve vlastnictví Planúdova žáka, Nikéfora Kassiana, jenž se později dostal za přispění svého učitele do padovských intelektuálních kruhů.¹¹⁹ Předpokládá se, že byl daný rukopis Planúdem poslán do Itálie se záměrem, aby se zvýšil zájem o řeckou kulturu. Jeho majitelem se stal Pace de Ferrara (Pace da Friuli, aktivní v letech kol. 1299–1317), člen padovského kroužku humanistů *avant la lettre*,¹²⁰ který vyučoval logiku a gramatiku v padovském *Studiu* a psal básně v klasickém stylu, přičemž byl ovlivněn estetikou Lovata Lovatiho (kol. 1240–1309).¹²¹ Přestože na počátku 14. století je možné v Padově sledovat jistý zájem o řecká studia, samotný rukopis obsahující Plútarchovy *Charaktery* se nesetkal s bezprostřední odezvou mezi místními italskými pre-humanisty.¹²² V dílech Paceho de Ferrara se nevyskytuje zmínka, že by četl tento Plútarchův text v původním znění a vše napovídá tomu, že se tento padovský „pre-humanista“ nikdy hlouběji nevěnoval studiu řeckého jazyka.¹²³ Rovněž nemáme žádné písemné zprávy o tom, že by Pace de Ferrara projevil snahu, aby byl Plútarchos pře-

¹¹⁶ CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 74.

¹¹⁷ Jehož pád zapříčinila závist vysoké konstantinopolské aristokracie. Později se osoba tohoto generála stala téměř soudobým reálným předobrazem legendárního Justinianova vojevůdce Belisara v básni *Diégésis hóraiostaté tú thaumastú Belisariú* (*Překrásné vyprávění o obdivuhodném Belisariovi*), jejíž zrod se klade do 13. či 14. století; viz DOSTÁLOVÁ, R.: c. d., s. 306.

¹¹⁸ CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 136.

¹¹⁹ WILSON, N. G.: *From Byzantium to Italy*, s. 2.

¹²⁰ Na fol. 1 je uvedeno: *Magister Pax doctor ... de Ferraria et nunc moratur Padue* (*Magister Pace, doktor ... z Ferrary, který nyní žije v Padově*); viz PADE, Marianne: *The Reception of Plutarch's Lives in Fifteenth-Century Italy*. Copenhagen 2007, s. 66.

¹²¹ Witt, Ronald G.: *'In the footsteps of the ancients': the origin of humanism from Lovato to Bruni*. Leiden – Boston – Köln 2000, s. 115.

¹²² PADE, M.: c. d., s. 66–67.

¹²³ WITT, R. G.: c. d., s. 86; WILSON, N. G.: *From Byzantium to Italy*, s. 2.

ložen do latiny. Dokladem jistě nepřipravenosti ve vztahu k recepci řeckého krásného písemnictví je skutečnost, že tento přední padovský humanista své doby, byl toho názoru, že Sofoklés byl autorem *Íliady* a *Odyseie*.¹²⁴ Pokud by uvažoval o studiu řečtiny v Padově, naskýtala by se mu příležitost tak učinit pod vedením lékaře, filosofa, astrologa a překladatele Pietra d'Abano (kol. 1250 nebo 1257–† 1316), jenž studoval řečtinu v Konstantinopoli mezi lety 1270 až 1290¹²⁵ a překládal Galénovy spisy a jiná vědecká díla. V Padově tento „kolega“ Paceho de Ferrara působil jako profesor medicíny na padovské univerzitě v letech 1306 až 1315. Přestože k této spolupráci mezi reprezentanty padovského „pre-humanismu“ a vědeckého směřování pravděpodobně nikdy nedošlo, Federica Ciccolellaová připouští, že to byl právě Pietro d'Abano, jenž rukopis předal Pacemu de Ferrara.¹²⁶ Nelze tak zcela odmítnout předpoklad, že se jednalo o zárodky zájmu o Plútarchovo dílo v prostředí latinského Západu.¹²⁷ Jiným autografem, obsahujícím Plútarcha, jenž spadá do téhož časového období (tj. 1294–1296), je manuskript nesoucí označení Paris. gr. 1671. Tento rukopis obsahuje jak Plútarchovy *Charaktery* (1–69), tak jeho *Životopisy*. Planúdés ukončil práci na přepisu včetně editorských zásahů v červenci roku 1296.¹²⁸ Při ediční činnosti spjaté s Plútarchovými spisy (*Životopisy* a *Charaktery*) vytvořil na základě vlastního hledání rukopisů obsahujících Plútarchova díla jejich katalog. Během ediční práce s neúplnými zněními si pozorně všiml délky mezer chybějícího textu.¹²⁹

Maximos Planúdés svým duchovním životem a intelektuální prací byl svázán, jak již bylo výše poznamenáno, se slavným klášteřem Chóra (Τῆς Χώρας, dnešní istanbulská mešita Kahriye Džámi), jenž se nalézal nedaleko Blachernského paláce. V klášterní knihovně se nacházely rovněž rukopisy, které pro svoji badatelskou či pedagogickou práci získal anebo je sám opsal.¹³⁰ Klášter již od časů Justiniánových představoval instituci spadající pod císařský patronát. (Vedle této klášterní knihovny dotované ze strany státu Planúdés bezpochyby budoval i svou vlastní rukopisnou kolekci nikoliv bez

¹²⁴ WILSON, N. G.: *From Byzantium to Italy*, s. 2.

¹²⁵ CICCOLELLA, F.: *c. d.*, s. 97.

¹²⁶ Tamtéž, s. 97, pozn. 68. Tím se dostáváme k další možné hypotéze související s Planúdovými studii latinského jazyka, kdy jistou roli mohl sehrát Pietro d'Abano během svého pobytu v Konstantinopoli, kdy se věnoval studiu řeckého jazyka, medicíny a filosofie.

¹²⁷ CELENZA, Christopher S.: *Parallel Lives: Plutarch's Lives, Lapo da Castiglionchio the Younger (1405–1438) and the Art of Italian Renaissance Translation*. Illinois Classical Studies, 22, 1997, s. 124, pozn. 9.

¹²⁸ CONSTANTINIDES, C. N.: *c. d.*, s. 75.

¹²⁹ REYNOLDS, L. D. – WILSON, N. G.: *c. d.*, s. 224.

¹³⁰ DEVRESSE, Robert: *Introduction à l'étude des manuscrits grecs*. Paris 1954, s. 94.

pomoci svých studentů.)¹³¹ Knihovna kláštera Chóra, tato v byzantském kontextu ojedinělá rukopisná sbírka, se později stala cennou pokladnicí poznání pro jiného významného humanistu s polyhistorickou erudicí, Theodóra Metochita, za jehož působení byl v letech 1316 až 1321¹³² klášter z jeho vlastních zdrojů přestavěn a knihovna značně obohacena. Další akvizice klášter získal během působení Metochitova žáka Nikéfora Grégora (asi 1295–1360), jenž zde založil privátní školu, která představovala v turbulentním období 1. půle 14. století, kdy státní forma univerzitního vzdělání prožívala úpadek, nejkvalitnější formu možného vyššího vzdělání v Konstantinopoli.¹³³

Počátky Planúdovy pedagogické kariéry spadají s největší pravděpodobností do roku 1280, kdy začal vyučovat gramatice, poezii a rétorice.¹³⁴ Planúds se plně věnoval výuce nejen v rámci církevních institucí (jako tomu bylo v případě výše zmíněného kláštera Chóra), ale rovněž v rámci vyšší vzdělávací instituce v hlavním městě, která mohla připomínat univerzitu „latinského“ typu.¹³⁵ Tomu by nasvědčovala jak Planúdova překladatelská aktivita a jeho koncentrace zájmu na exaktní vědy (astronomie, matematika), tak sepsání učebnic o lexikologii, syntaxi a gramatice. Vydání trojic (triad) řeckých tragických básníků Sofoklea a Eurípida doplňuje tento obraz Planúda jako učitele významných byzantských humanistů 1. poloviny 14. století. Vedle klášterů Chóra a Akataleptos udržoval Planúds intelektuální kontakty i s jinými konstantinopolskými kláštéry, jakými byly: Pantepoptés, Filanthropénos, Peribleptos.¹³⁶ O klášteře Akataleptos jako vzdělávací línii se uvažuje již od působení Geórgia z Kypru, tj. přinejmenším od 70. let 13. století.¹³⁷

Přestože se nedochovalo žádné Planúdovo dílo věnující se Aristotelovi, lze předpokládat, že bylo v Planúdově škole Aristotelovo dílo známo a stu-

¹³¹ CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 140.

¹³² Tamtéž, s. 69; CHRYSOCHOOU, Stella A.: *Ptolemy's Geography in Byzantium*, s. 4, [online]. [cit. 22-01-2018]. URL: <https://www.academia.edu/10759325/Ptolemy's_Geography_in_Byzantium>.

¹³³ RUNCIMAN, S.: c. d., 54. Přestože nemáme dostatek dokladů týkajících se hlavních vzdělávacích institucí v daném období, lze usuzovat, že existovalo v této době několik škol v Konstantinopoli a v Soluni; viz REYNOLDS, L. D. – WILSON, N. G.: c. d., s. 65.

¹³⁴ CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 71–72.

¹³⁵ V Planúdově době existovaly v Konstantinopoli ještě další dvě vyššího stupně, které byly podporovány státem. V čele první stál Chalkomatopulos; druhou vedl Hyleás. Viz BROWNING, Robert: *L'insegnante*. In: CAVALLO, Guglielmo (a cura di): *L'uomo bizantino*. Roma – Bari 1992, s. 155.

¹³⁶ CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 69–70. Srov. WENDEL, Carl: *Planudea*. Byzantinische Zeitschrift, 40 Bd, 1940, s. 406.

¹³⁷ CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 70.

dováno. Planúdovi současníci – Maximos Holobolos (komentář k 1. knize *Analytik*), Geórgios Pachymerés (kompedium z Aristotela) či Ióánnés Pediasimos Pothos (1250–1310/14) – napsali učebnice, jež se týkaly *Organonu* a byly běžnou pomůckou při výuce v rámci vyššího školství v Konstantinopoli. Na druhé straně existuje evidence Planúdova zájmu o Platónovo dílo. Excerpta z dialogů jsou obsažena v Planúdově pedagogické pomůcce *synagogé*. Dva Planúdovy autografy (resp. Planúdés byl jedním z kopistů), obsahovaly výbor z Platónových dialogů. Jedná se o rukopisy, jež nesou nyní označení: Vindob. Phil. gr. 21 (který vznikl v Planúdově intelektuálním okruhu kolem roku 1300) a Bibl. Nat. gr. 1808. První obsahuje dialogy *Kritón* a *Faidón*.¹³⁸

Někteří Planúdovi studenti jsou nám známi jmény. Nejslavnější z nich byli bezesporu gramatici a filologové Manuél Moschopoulos (kol. 1265–1315) a Geórgios Lakapénos (aktivní 1297–1311, † před 1315).¹³⁹ Těžiště Moschopulova díla spočívalo v jeho činnosti kriticko-filologické. Byl autorem *Grammatiky v otázkách a odpovědích* (*Erótémata grammatika*), jež se později stala „gramatickým katechismem“¹⁴⁰ evropským humanistům při osvojování si řeckého jazyka. Gramatika vyšla tiskem roku 1493. Jinou Moschopulovou prací byl *Slovník attických slov* (*Syllogé onomatón attikón*), jehož záměrem bylo uchování attického výrazu v jeho původní čistotě. *Slovník* se dočkal svého prvního vydání v roce 1524 v Benátkách. Kromě těchto prací byl Moschopoulos rovněž komentátorem a autorem parafrází k téměř tuctu autorů antických a byzantských autorů: od Homéra, Hésioda a Pindara přes Eurípida a Aristofana až po Theokrita a Niketu Davida Paflagona.¹⁴¹ Moschopoulos byl rovněž editorem nejstaršího vydání Sofoklea v tzv. triádě: *Aias*, *Élektra*, *Oidipús Král*. I zde je možné hledat pedagogický impakt jeho učitele, Maxima Planúda. Moschopulovy edice děl Sofoklea a Eurípida představují významný přínos byzantské filologie. Jeho edice Pindarových *Olympijských zpěvů* (jež vznikla kolem roku 1300) bude mít značný vliv na Démétria Triklinia, především na jeho dílo *Epinikia*.¹⁴² (O Planúdově vlivu na dílo významného filologa 1. poloviny 14. století Démétria Triklinia jsme již pojednali výše v souvislosti s edicemi řeckých antických básníků.)

Geórgios Lakapénos sestavil soubor 264 Libaniových dopisů, jenž doprovodil vlastními kritickými poznámkami. Vydal též svou vlastní korespon-

¹³⁸ FODOR, N.: c. d., s. 181

¹³⁹ BRAZINSKI, P.: c. d., s. 6.

¹⁴⁰ ŠEVČENKO, Ihor: *The Imprisonment of Manuel Moschopoulos in the Year 1305 or 1306*. In: id., *Society and Intellectual Life in Late Byzantium*. London 1981, IX, s. 133.

¹⁴¹ K životu a dílu Manuéla Moschopula viz CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 103–107.

¹⁴² CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 107.

denci (*Epistolai*), jež představuje celkem 32 dopisů. Napsal rovněž komentář k Epiktétově *Rukověti* (*Ekségesis meriké eis tò tu Epiktétu encheirídion*) a k Homérovi.¹⁴³ Jeho spis o syntaxi a jeho dopisy přátelům (*epimerismoι*) sloužily jako učebnice. Později byly například známy v italském humanistickém prostředí, o čemž máme informaci z korespondence Franceska Filelfa.¹⁴⁴ Dalšími studenty Maxima Planúda, o nichž máme písemnou evidenci, byli bratři Ióánnés Zaridés a Andronikos Zaridés († asi 1327), *aktuarios* Ióánnés Zacharias či Nikéforos Kassianos, o němž jsme se krátce zmínili v relaci k rukopisu obsahujícímu Plútarchovy *Charaktery* (Ambros. gr. C 126 inf.).¹⁴⁵

Planúdova vlastní díla i jeho řecké verze latinských autorů doznaly velké popularity mezi jeho současníky a mezi učiteli následujících generací. Vliv Planúdova překladatelského a editorského odkazu se promítl též v díle Theodóra Metochita, jenž měl mimo jiné bezesporu přístup k Planúdově edici Plútarchových děl.¹⁴⁶ Planúdův řecký převod *De trinitate* si později získal oblibu bratří Kydónů, překladatelů děl sv. Tomáše Akvinského a sv. Augustina. Planúdova díla si velmi cenil kardinál Basileios Běssarión (asi 1402–1472), jenž vyzdvihl jeho odbornou mnohostrannost a hluboké znalosti obou jazyků, řečtiny a latiny.¹⁴⁷

Planúdova výjimečná osobnost jasně vystupuje na pozadí doby a působí dojmem osamocení v byzantském kulturním kontextu; bez přímých pokračovatelů a předchůdců – přičemž jistou výjimku potvrzující pravidlo představuje Manuél (Maximos) Holobolos svými dvěma převody Boëthiových děl z oblasti logiky: *De differentiis topicis* (opatřen Holobolovým komentářem) a *De hypothetis syllogismis*. Ani Planúdův nejnadanější žák Manuél Moschopoulos nenásledoval svého učitele v jeho překladatelském úsilí, jež bylo pro byzantské autarkní pojetí kultury stále něčím cizorodým. Samotné studium latiny bylo v politicky vyostřené atmosféře (poznačené téměř všeobecným odporem k lyonské unii) vnímáno jako potencionální nebezpečí a tzv. *latinofrones* (tj. smýšlející jako Latinové) byli nahlíženi se silným podezřením a despektem. Znalost latiny byla omezena na úzký kruh tlumočnicků a právníků. V pozdější době Theodóros Metochitēs či jeho žák Nikéforos Grégoras raději upouštějí od latinských studií a obracejí svůj zájem k vlastní helénské tradici. Zdánlivě zarážející fakt neznalosti latinského jazyka u výše zmíněných významných polyhistorů palaiologovské renesance nás

¹⁴³ JUREWICZ, O.: c. d., s. 280.

¹⁴⁴ CONSTANTINIDES, C. N.: c. d., s. 103.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 83–87.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 88.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 88–89.

nesmí příliš překvapovat: situace byla v téže době v intelektuálním prostoru latinského vrcholného středověku s ohledem na znalosti řeckého jazyka naprosto identická. Výraznější posun v rámci byzantské kultury nastane až v polovině 14. století v souvislosti s překladatelskými aktivitami Démétria Kydóna.

Intelektuální záběr Maxima Planúda byl vskutku rozsáhlý. Psal o gramatice a rétorice, editoval a komentoval klasická díla z různých oblastí: od spisů historické povahy až po odborné texty pojednávající o hudbě, geografii, astronomii, matematice a poezii. Osvojil si básnickou formu hexametru tak, jako nikdo jiný před ním až do časů Theodóra Prodroma (asi 1098–1166) a Ióanna Tzetzta. Planúdova pedagogická činnost dle dochovaných informací zahrnovala: gramatiku, poezii, rétoriku, vyšší matematiku (tj. aritmetiku, hudbu, geometrii, astronomii), geografii, filosofii a pravděpodobně též medicínu.¹⁴⁸ Pro svou pedagogickou praxi připravil kompilační vydání a psal svá vlastní pojednání týkající se různých oblastí odborného zájmu. Přeložil mnohé autory římského starověku do řečtiny, které přispěly výraznou měrou k bližšímu poznání mentálního ustrojení soudobého latinského světa a jeho živých tradic. Nutno zmínit rovněž Planúdova teologická díla, která zahrnují homilie, polemické traktáty a hagiografické chvalořeči. Jeho obsáhla korespondence s významnými osobnostmi konce 13. století představuje důležitý zdroj detailních informací o kulturním milieu byzantské intelektuální elity.

Maximos Planúdés svými překladatelskými a vlastními vědeckými aktivitami otevřel nové cesty a vzbudil zájem o oblasti, které by jinak zůstaly opomenuty. Jeho textová kritika, editorská práce, spolehlivost jeho řeckých verzí latinských autorů, přínos především z hlediska matematiky, astronomie, zeměpisu, gramatiky či rétoriky znamenaly v rámci intelektuálního života rané fáze palaiologovské renesance – již byl Maximos Planúdés předním představitelem – výrazný krok vpřed.

¹⁴⁸ Pro mnicha Merkuria, pravděpodobně svého studenta, napsal traktát týkající se pulsu. Jeden z Planúdových žáků, jmenovitě Ióannés Zacharias, patřil mezi významné byzantské doktory. Nicméně není zcela doloženo, zda svého výjimečného lékařského vzdělání získal pod Planúdovým pedagogickým vedením či v rámci nějaké jiné instituce. Připisují se mu dva traktáty: *O krvi* a *O moči*. Nicméně se tyto spisy objevují jako součást jiných děl známého lékaře Nikéfora Blemmyda (1197 nebo 1198–asi 1272); viz tamtéž, s. 78, 81; FODOR, N.: c. d., s. 15, pozn. 5.

RESUMÉ

PŘEKLADATELSKÉ A EDITORSKÉ DÍLO MAXIMA PLANÚDA (KOL. 1255–1305) V KONTEXTU RANÉHO PALAIOLOGOVSKÉHO OBDOBÍ

Záměrem předkládaného příspěvku bylo přiblížit významného učen-
ce raného palaiologovského období, Maxima Planúda (kol. 1255–1305), se
zvýšeným zřetelem na jeho činnost překladatelskou a editorskou, přičemž
byl kladen důraz na zmapování motivačních pohnutek. Planúdův filologický
přístup představuje humanistický postoj *par excellence* hledící vpřed, k vel-
ké italské renesanci. Studie přináší popis působení Planúdem přeložených či
editovaných děl jak v rámci byzantského intelektuálního prostoru, tak se sna-
ží o zmapování radiace těchto spisů do prostoru italské renesance. Překlady
latinských děl latinských autorů do řečtiny pravděpodobně měly za cíl širší
kulturní osvětovou misi v byzantském prostředí, ať již se jednalo o recepci
mravních ponaučení anonymní sbírky *Catonis Disticha* či díla Ciceronova,
Macrobiova a Boëthiova. Po období níkajského exilu lze tak sledovat jev do té
doby nevídaný: výraznější snahu pochopit svět Latinů, vzhledem k němuž se
v předchozích etapách byzantský postoj vymezoval s notnou dávkou distan-
ce. V podtextu kulturního poznávání druhého světa se zračí vyšší imperativ,
a tím je: nutnost uchování živých tradic obou kultur jak pro současníky, tak
pro příští generace.

Klíčová slova: Planúdés, Maximos (Manuél), řecké překlady latinských
děl, řecké rukopisy, antická římská literatura, antická řecká literatura, by-
zantský humanismus, palaiologovská renesance, italský humanismus, italská
renesance, Byzanc

SUMMARY

TRANSLATION AND EDITORIAL WORK OF MAXIMOS PLANUDES (CA. 1255–1305) WITHIN THE CONTEXT OF THE EARLY PALAEOLOGAN PERIOD

The aim of the present paper is to delineate the translation and editorial
activities of Maximos Planudes (Manuel Planoudes, ca. 1255–1305),
important figure of the Early Palaeologan Renaissance, with an emphasis

on the mapping of motivations for such projects. Translations of Maximos Planudes were mainly concentrated on Roman ancient texts with strong ties to moral philosophy: *Catonis Disticha*, Cicero, Macrobius. Reflecting Planudes' editorial and translation activities relating to ancient Greek and Roman literature (among philological and theological works of his own) one must consider him as the most important representative of the Byzantine humanism of an early Palaeologan Renaissance in its most genuine form. Planudes' philological approach represents a humanist attitude *par excellence* looking forward, toward an Italian Renaissance. The study provides a description of the reception of Planudes' translated or edited works both within the Byzantine intellectual milieu and the Italian Renaissance. The translations of Latin works into Greek were probably undertaken in the sense of the broader cultural mission. Planudes' editorial and translation projects try to consider common intellectual and spiritual roots of Latins and Greeks. Such a knowledge tends to delineate culture patterns of *that other one*. It could be traced the phenomenon previously unprecedented: a more intense effort to understand the Latin world, toward which the Byzantine attitude was defined at a certain distance in earlier stages. In the context of cultural cognition of the second world, a higher imperative is emerging, and that is: the need to preserve the living traditions of both cultures for the contemporaries as well as for the next generations.

Keywords: Planudes, Maximos (Manuel), Greek translations of Latin works, Greek manuscripts, ancient Roman literature, ancient Greek literature, Byzantine humanism, Palaeologan (Palaiologan) Renaissance, Italian humanism, Italian Renaissance, Byzantium

PhDr. Marcel Martin
Knihovna katedry filosofie a dějin přírodních věd
Přírodovědecká fakulta
Univerzita Karlova v Praze
Viničná 7
128 43 Praha 2
Česká republika
e-mail: marcel.martin@natur.cuni.cz